

Ռասիզմի և
անհանդուրժողականության
դեմ եվրոպական հանձնաժողով

ԵՐԿՐՈՐԴ ԶԵԿՈՒՅՑ ՉԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Ընդունվել է 2006 թ. հունիսի 30-ին

Ստրասբուրգ, 13 Բեդերվար, 2007 թ

Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովի (ՌԱԵՀ) աշխատանքների և այս բնագավառում Եվրոպայի խորհրդի այլ գործունեության վերաբերյալ լրացուցիչ տեղեկատվության համար խնդրում ենք դիմել՝ ...

Secretariat of ECRI
Directorate General of Human Rights – DG II
Council of Europe
F - 67075 STRASBOURG Cedex
Tel.: +33 (0) 3 88 41 29 64
Fax: +33 (0) 3 88 41 39 87
E-mail: combat.racism@coe.int

Այցելեք մեր ինտերնետային էջը: www.coe.int/ecri

Ցանկ

Նախաբան	5
Կատարման ամփոփագիր	6
I. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ ՌԱԵՅ-Ի ԱՌԱՋԻՆ ԶԵԿՈՒՅՑԻ ԿԱՏԱՐՈՒՄԸ	7
Միջազգային իրավական փաստաթղթեր.....	7
Սահմանադրական և այլ հիմնական դրույթներ.....	8
- Սահմանադրություն	8
- Ազգային փոքրամասնությունների մասին օրենքի նախագիծը	8
- Օրենք քաղաքացիության մասին.....	10
- Օրենք խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին.....	11
Քրեական իրավունքի դրույթներ.....	11
Քաղաքացիական և վարչական իրավունքի դրույթներ.....	12
Արդարադատության կատարումը	13
Մասնագիտացված մարմիններ և այլ հաստատություններ	14
- Մարդու իրավունքների պաշտպան՝ օմբուդսմեն.....	14
- Ազգային փոքրամասնությունների և կրոնական գործերի վարչությունը.....	15
- Էթնիկական փոքրամասնությունների կոորդինացիոն խորհուրդը	16
Կրթություն և իրազեկության մեծացում	17
- Դպրոցական կրթություն	17
Ոչ քաղաքացիների ընդունումն ու կարգավիճակը	18
- Ապաստան փնտրողներ և փախստականներ.....	18
Հասարակական ծառայությունների մատչելիությունը	21
- Կրթության մատչելիությունը	21
Հրեական համայնքը.....	22
Խոցելի խմբեր	23
- Եզդիական համայնքը.....	23
- Ազգային փոքրամասնություններ.....	23
- Լրատվամիջոցներ	25
Կարծիքների մթնոլորտը	25
Իրավապահ պաշտոնյաների վարքագիծը	26
Իրավիճակի վերադիտումը	27
Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը	28
II. ՀԱՏՈՒԿ ԽՆԴԻՐՆԵՐ	29
Եզդիների համայնքը	29
Այլընտրանքային ծառայության մասին օրենքը	32
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ	34
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	37

Նախաբան

Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովը (ՌԱԵԴ) հիմնադրվել է Եվրոպայի խորհրդի կողմից: Այն մարդու իրավունքների մոնիտորինգի անկախ մարմին է՝ մասնագիտացած ռազիզմի և անհանդուրժողականության հետ կապված հարցերի գծով: Այն կազմված է անկախ և անկողմնակալ անդամներից, որոնք առաջադրվում են իրենց բարոյական հեղինակության և ռասիզմի, օտարատյացության, հակահրեականության և անհանդուրժողականության հետ կապված գործերում հանրահայտ փորձառության հիման վրա:

ՌԱԵԴ-ի աշխատանքային ծրագրի հիմնաքարերից մեկը երկիր առ երկիր մոտեցումն է, որի միջոցով նա վերլուծում է ռասիզմին և անհանդուրժողականությանը վերաբերող իրավիճակը Եվրոպայի խորհրդի անդամ երկրներից յուրաքանչյուրում և խորհուրդներ ու առաջարկներ է ներկայացնում բացահայտված խնդիրները կարգավորելու վերաբերյալ:

Երկիր առ երկիր մոտեցումը վերաբերում է Եվրոպայի խորհրդի անդամ բոլոր երկրներին հավասարության հիմունքով: Աշխատանքը կատարվում է 4-5 տարվա պարբերաշրջանով՝ տարեկան ընդգրկելով 9-10 երկիր: Առաջին փուլի զեկույցները ավարտվել են 1998 թ. վերջին, իսկ երկրորդ փուլինը՝ 2002 թ. վերջին: Երրորդ փուլի զեկույցների աշխատանքը սկսվել է 2003 թ. հունվարին:

Երրորդ փուլի զեկույցները կենտրոնացած են «իրագործման» վրա: Նրանք քննում են՝ արդյոք ուշադրության առնվել և իրագործվել են ՌԱԵԴ-ի նախորդ զեկույցներում արված գլխավոր հանձնարարականները, և եթե այո, ապա ինչպիսի հաջողությամբ ու արդյունավետությամբ: Երրորդ փուլի զեկույցները առնչվում են նաև «հատուկ խնդիրներին», որոնք ընտրվում են ըստ տարբեր իրադրությունների տարբեր երկրներում և ավելի խորությամբ են քննվում յուրաքանչյուր զեկույցում:

Զեկույցների պատրաստման աշխատանքային մեթոդները ներառում են փաստացի վերլուծություն, կոնտակտային այցելություն համապատասխան երկիր և ապա՝ կոնֆիդենցիալ երկխոսություն ազգային իշխանությունների հետ:

ՌԱԵԴ-ի զեկույցները հարցումների կամ վկայության ցուցմունքների արդյունք չեն: Դրանք բազմազան աղբյուրներից քաղված մեծաքանակ տեղեկատվության վրա հիմնված վերլուծություններ են: Փաստացի ուսումնասիրությունները հիմնված են նշանակալից թվով ազգային և միջազգային գրավոր աղբյուրների վրա: Ի տեղվույն այցելությունը անմիջական հանդիպման հնարավորություն է տալիս համապատասխան շրջանակների հետ (կառավարական և ոչ կառավարական)՝ մանրամասն տեղեկատվություն հավաքելու նպատակով: Կոնֆիդենցիալ երկխոսության գործընթացը ազգային իշխանությունների հետ վերջիններիս թույլ է տալիս, եթե նրանք անհրաժեշտ են գտնում, նախնական զեկույցի մեջ ճշգրտումներ առաջարկել՝ ուղղելու համար զեկույցում տեղ գտած հնարավոր փաստական սխալները: Երկխոսության վերջում ազգային իշխանությունները ցանկության դեպքում կարող են պահանջել, որ նրանց տեսակետները կցվեն ՌԱԵԴ-ի վերջնական զեկույցին:

Սույն զեկույցը կազմվել է ՌԱԵԴ-ի կողմից նրա սեփական և լիակատար պատասխանատվությամբ: Այն արտացոլում է 2006 թ. հունիսի 30-ի իրադրությունը, և այս ժամկետին հաջորդող որևէ զարգացում չի ներառվում ստորև բերվող վերլուծության մեջ և հաշվի չի առնվում ՌԱԵԴ-ի արած եզրակացություններում ու առաջարկներում:

Կատարման ամփոփագիր

Հայաստանի մասին ՌԱԵՅ-ի 2003 թ. հունիսի 8-ի զեկույցից հետո առաջընթաց է ձեռք բերվել այդ զեկույցում լուսաբանված մի շարք բնագավառներում: 2004 թ. հոկտեմբերի 15-ին Հայաստանը վավերացրել է Մարդու իրավունքների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի թ. 12 Արձանագրությունը: Հայաստանի իշխանությունները նաև ուղղում են մտցրել Սահմանադրության մեջ ապահովելու համար Հայաստանի իրավասության տակ գտնվող անձանց իրավահավասարությունը օրենքի առաջ: Այնուհետև, 2003 թ. օգոստոսի 1-ին Հայաստանի իշխանություններն ընդունել են նոր Քրեական օրենսգրք, որը դատապարտում է ատելության հողի վրա կատարված ոճրագործությունները: Նրանք նաև ստեղծել են Ազգային փոքրամասնությունների և կրոնական գործերի վարչություն, որը, ի թիվս այլ խնդիրների, լիազորված է սատարելու փոքրամասնությունների լեզուներն ու մշակույթները: Այնուհետև, նրանք ուղղում են մտցրել Փախստականների մասին օրենքի մեջ՝ նրանց ժամանակավոր պաշտպանություն ցույց տալու նպատակով և ընդունել են Օրենք այլընտրանքային ծառայության մասին: 2004 թ. Հայաստանի իշխանությունները ստեղծել են օմբուդսմենի պաշտոն:

Այնուամենայնիվ, ՌԱԵՅ-ի առաջին զեկույցում արված մի շարք հանձնարարականներ չեն իրագործվել կամ իրագործվել են մասամբ: Թեև ազգային փոքրամասնությունների մասին օրինագիծը ուրվագծված է, ազգային փոքրամասնությունների որոշ ներկայացուցիչներ և ոչ կառավարական կազմակերպություններ նրան հավանություն չեն տվել, քանի որ նրանք կարծում են, որ այն մեծ փոփոխություն չի մտցնի առկա իրադրության մեջ: Չի ընդունվել խտրականության դեմ ուղղված քաղաքացիական կամ վարչական դրույթների որևէ սպառիչ փաստաթուղթ: Եզդիների փոքրամասնությունը դեռևս բախվում է հողի, ջրի և արոտավայրերի հետ կապված խնդիրներին, և այս համայնքի որոշ անդամներ դեռ չեն ստացել հողի սեփականության իրենց փաստաթղթերը: Դեռևս չի ստեղծվել երկրի հասարակական և քաղաքական կյանքին ազգային փոքրամասնությունների մասնակցությանը ավելի մեծ հնարավորություն ընձեռող համակարգ: Ազգային փոքրամասնությունների պատկանող աշակերտները դեռևս բավարար քանակով և բարելավված դասագրքերի կարիք են զգում: Այլընտրանքային ծառայության մասին օրենքը իր ներկա վիճակով այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայության ընդունելի ձևերի հնարավորություն չի ընձեռում խղճի դրդապատճառներով հակադրվողներին, որոնք հիմնականում Եհովայի վկաներ են:

Այս զեկույցում ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է Հայաստանի իշխանություններին հետագա գործողություններ ձեռնարկել մի շարք բնագավառներում: ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է Հայաստանի իշխանություններին ընդունել օրենք ազգային փոքրամասնությունների մասին, որը ըստ հնարավորին հաշվի կառնի ազգային փոքրամասնությունների առաջարկություններն ու տեսակետները: Նա առաջարկում է Հայաստանի իշխանություններին ձեռնարկել եզդիների համայնքի խնդիրներին ընդառաջ գնացող հետագա քայլեր՝ մասնավորապես կապված ոստիկանական հսկողության, հողի, ջրի, արոտավայրերի խնդիրների հետ: ՌԱԵՅ-ը Հայաստանի իշխանություններին առաջարկում է նաև միջոցներ ձեռք առնել ապահովելու ազգային փոքրամասնությունների մասնակցությունը երկրի հասարակական և քաղաքական կյանքին: Նա առաջարկում է Հայաստանի իշխանություններին շարունակել ազգային փոքրամասնությունների՝ հավասար կրթություն ստանալուն ուղղված միջոցառումները, ի թիվս այլոց, այնպիսիք, որոնք կմեծացնեն բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ ընդունվելու նրանց հնարավորությունները: Այնուհետև, ՌԱԵՅ-ն առաջադրում է Հայաստանի իշխանություններին ուղղում մտցնել Այլընտրանքային ծառայության մասին օրենքի մեջ՝ խղճի դրդապատճառներով հակադրվողների համար ապահովելու իրապես այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայություն:

I. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ ՌԱԵՅ-Ի ԱՌԱՋԻՆ ԶԵԿՈՒՅՑԻ ԿԱՏԱՐՈՒՄԸ

Միջազգային իրավական փաստաթղթեր

1. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ը մեծապես խրախուսել է Հայաստանին ստորագրելու և վավերացնելու Մարդու իրավունքների մասին եվրոպական կոնվենցիայի թ. 12 Արձանագրությունը: Նա առաջադրել էր նաև, որ Հայաստանը ըստ հնարավորին շուտ վավերացնի (Վերանայված) Եվրոպական սոցիալական խարտիան:
2. ՌԱԵՅ-ը ողջունում է 2004 թ. հունիսի 18-ին Հայաստանի կողմից Մարդու իրավունքների մասին եվրոպական կոնվենցիայի թ. 12 Արձանագրության վավերացումը, որն ուժի մեջ է մտել 2005 թ. ապրիլի 1-ից: ՌԱԵՅ-ն նաև գոհունակությամբ նշում է, որ Հայաստանը վավերացրել է (Վերանայված) Եվրոպական սոցիալական խարտիան 2003 թ. դեկտեմբերի 25-ին:
3. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ը նշել է, որ Հայաստանը դեռևս չի արել հայտարարություն Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի վերաբերյալ, որով նա պետք է ճանաչի Ռասայական խտրականության վերացման կոմիտեի իրավասությունը՝ քննելու անհատների կամ խմբերի զանգատները՝ կոնվենցիայով նախատեսված որևէ իրավունքի ոտնահարման զոհ լինելու վերաբերյալ:
4. ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ Հայաստանը դեռևս չի արել հայտարարություն Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի վերաբերյալ:
5. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ն առաջադրում է նաև, որ Հայաստանը վավերացնի Քաղաքացիության մասին եվրոպական կոնվենցիան, Ներգաղթած աշխատողների իրավական կարգավիճակի մասին եվրոպական կոնվենցիան, Տեղական մակարդակով հասարակական կյանքին օտարերկրացիների մասնակցության մասին եվրոպական կոնվենցիան, ինչպես նաև Համակարգչային համակարգերի միջոցով կատարված ռասիստական կամ օտարատյացական գործողությունների քրեականացմանը վերաբերող կիբերհանցագործությունների մասին եվրոպական կոնվենցիայի հավելյալ արձանագրությունը: Այնուհետև ՌԱԵՅ-ն առաջադրել էր, որ Հայաստանը վավերացնի Ներգաղթած բոլոր աշխատողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների պաշտպանության մասին միջազգային կոնվենցիան:
6. ՌԱԵՅ-ը ողջունում է Հայաստանի կողմից Համակարգչային համակարգերի միջոցով կատարված ռասիստական կամ օտարատյացական գործողությունների քրեականացմանը վերաբերող Կիբեռհանցագործությունների մասին եվրոպական կոնվենցիայի հավելյալ արձանագրության վավերացումը: Սակայն ՌԱԵՅ-ն նշում է, որ Հայաստանը դեռ չի վավերացրել Քաղաքացիության մասին կոնվենցիան, Ներգաղթած աշխատողների իրավական կարգավիճակի մասին եվրոպական կոնվենցիան, Տեղական մակարդակով հասարակական կյանքին օտարերկրացիների մասնակցության մասին եվրոպական կոնվենցիան կամ Ներգաղթած բոլոր աշխատողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների պաշտպանության մասին միջազգային կոնվենցիան:

Հանձնարարականներ

7. ՌԱԵՅ-ը կրկնում է իր առաջարկությունը, որ Հայաստանը հայտարարություն անի Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի վերաբերյալ: ՌԱԵՅ-ը կրկնում է նաև իր առաջարկությունը, որ Հայաստանը վավերացնի Քաղաքացիության մասին եվրոպական կոնվենցիան, Ներգաղթած աշխատողների իրավական կարգավիճակի մասին եվրոպական կոնվենցիան, Տեղական մակարդակով հասարակական կյանքին օտարերկրացիների մասնակցության մասին եվրոպական կոնվենցիան և Ներգաղթած բոլոր աշխատողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների պաշտպանության մասին միջազգային կոնվենցիան:

Սահմանադրական և այլ հիմնական դրույթներ

- Սահմանադրություն

8. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ն այն կարծիքին էր, որ Հայաստանի Սահմանադրությունը պատք է հավասարության իրավունքը տարածի Հայաստանի իրավասության տակ գտնվող բոլոր անձանց և ոչ միայն քաղաքացիների վրա:
9. Սահմանադրական բարեփոխումների փաթեթը ընդունվել է 2005 թ. նոյեմբերի 27-ին անցկացված հանրաքվեով: ՌԱԵՅ-ը գոհունակությամբ հայտնում է, որ բարեփոխված Սահմանադրության 14 (1)-րդ հոդվածը ապահովում է օրենքի առաջ բոլորի իրավահավասարությունը: Այնուհետև, այս հոդվածը սահմանում է, որ «պետք է արգելվի ամեն մի խտրականություն որևէ հիմքի վրա, ինչպես՝ ռասայի, գույնի, էթնիկական ծագման [...], լեզվի, կրոնի կամ հավատքի, կամ [...] ազգային փոքրամասնության պատկանելության»:
10. ՌԱԵՅ-ը նաև նշում է, որ բարեփոխված Սահմանադրության 3-րդ հոդվածը սահմանում է, որ պետությունը երաշխավորում է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների պաշտպանությունը միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան: 26-րդ հոդվածը սահմանում է խղճի, մտքի և կրոնի կամ հավատքի ազատությունը, իսկ 41-րդ հոդվածը հաստատում է, որ «Յուրաքանչյուր ոք պետք է իրավունք ունենա պահպանելու իր ազգային կամ էթնիկական ինքնությունը: Ազգային փոքրամասնություններին պատկանող անձինք պետք է իրավունք ունենան պահպանելու և զարգացնելու իրենց ավանդույթները, կրոնը, լեզուն և մշակույթը»:

- Ազգային փոքրամասնությունների մասին օրենքի նախագիծը

11. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ը խրախուսում էր Հայաստանի իշխանություններին ընդունել օրենք, որը կներկայացնի ազգային փոքրամասնությունների վիճակի հետ կապված խնդիրների լուծման ընդհանուր տեսության և ռազմավարության շրջանակները: ՌԱԵՅ-ն այնուհետև ընդգծում էր այդպիսի օրենքի հայեցակարգի և պատրաստման մեջ ազգային փոքրամասնությունների լիակատար ընդգրկման անհրաժեշտությունը:
12. Հայաստանի Ազգային փոքրամասնությունների և կրոնական գործերի վարչությունը¹ տեղեկացրել էր ՌԱԵՅ-ին, որ 2005 թ. օգոստոսից Ազգային ժողովի

¹ Այս վարչության աշխատանքի մասին լրացուցիչ տեղեկությունը տես ստորև «Մասնագիտացված մարմիններ և այլ հաստատություններ» բաժնում

կողմից ընդունման է պատրաստվել ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների մասին օրենքի նախագիծ, որը կոչվում է «Հայաստանի Հանրապետության օրենքը ազգությամբ ոչ հայ ՀՀ քաղաքացիների և ազգային փոքրամասնությունների մասին»: Սակայն ազգային փոքրամասնությունների որոշ ներկայացուցիչներ հավանություն չեն տվել այս նախագծին, քանի որ նրանք, ի միջի այլոց, կարծում են, որ այն շատ ընդհանուր է և մեծ փոփոխություն չի մտցնի առկա իրադրության մեջ: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՀ-ը նշում է, որ օրենքի նախագծի շատ դրույթներ, ինչպես օրինակ՝ 5-րդ գլխում մշակութային իրավունքներին վերաբերողները, պարունակում են իրավունքներ, որոնք արդեն իսկ ամրագրված են բարեփոխված Սահմանադրության մեջ: ՌԱԵՀ-ն այնուհետև ցանկանում է հրավիրել Հայաստանի կառավարություն ուշադրությունը այն վտանգի վրա, որ բխում է հատուկ օրենքի մեջ այն իրավունքները սահմանելուց, որոնցից ազգային փոքրամասնությունները անկապտելիորեն օգտվում են Հայաստանի իրավասության տակ գտնվող բոլոր անձանց հետ համահավասար: Այդպիսի փորձը կարող էր կամ մեկնաբանվել որպես ազգային փոքրամասնություններին հատուկ իրավունքների տրամադրում այն դեպքում, երբ նույն այդ իրավունքներից անվերապահորեն օգտվում են հասարակության մյուս անդամները, կամ կասկածի տակ առնել այն իրավունքների վավերականությունը, որոնցից օգտվում են ազգային փոքրամասնությունները ընդհանուր օրենսդրությամբ:

13. Էթնիկական փոքրամասնությունների սահմանումը այս օրենքի նախագծի 1-ին հոդվածում նույնպես քննադատվում է փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների կողմից: Մասնավորապես, «ազգությամբ ոչ հայ» արտահայտությունը նրանց վիճելի է թվում: Օրենքի նախագծի 6-րդ հոդվածը, որը պարունակում է հակախտրականության դրույթներ, վերնագրված է՝ «Ազգային խտրականության արգելումն ու կանխարգելումը»: Սակայն այս վերնագիրը բավարար չափով չի պարփակում ռասայական խտրականություն հասկացությունը, ինչպես այն սահմանված է Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիայում, ուր ասված է, որ «՝ռասայական խտրականություն՝ տերմինը նշանակում է *ռասայի, գույնի, ծագման կամ ազգային կամ էթնիկական պատկանելության*² վրա հիմնված որևէ զանազանություն, բացառում, սահմանափակում կամ գերադասում [...]»: ՌԱԵՀ-ը նաև ցանկանում է Հայաստանի իշխանությունների ուշադրությունը հրավիրել ռասայական խտրականության սահմանման վրա, որը պարունակվում է ռասիզմի և ռասայական խտրականության դեմ ազգային օրենսդրության վերաբերյալ իր Ընդհանուր քաղաքականության թ. 7 հանձնարարականում³: ՌԱԵՀ-ն այնուհետև նշում է, որ 6-րդ հոդվածը վերաբերում է որոշ հարցերի, որոնք խտրականությանը վերաբերող նորմերի նյութական շրջանակներից դուրս են, ինչպես՝ տեղահանումների և էթնիկական ձուլման արգելումը, միջնդեռ, ինչպես նշվեց վերը, նկատի չեն առնվում հավասարության և անխտրականության սկզբունքների բոլոր ասպեկտները: Բացի այդ, այս հոդվածը չի նախատեսում դրական միջոցներ ազգային փոքրամասնություններին պատկանող անձանց համար:
14. Ազգային փոքրամասնությունների և կրոնական գործերի վարչությունը տեղեկացրել է ՌԱԵՀ-ին, որ ինքն աշխատել է ազգային փոքրամասնությունների 60 ոչ կառավարական կազմակերպությունների և ներկայացուցիչների հետ վերը նշված օրենքի նախագծի շուրջը և նրանց է ուղարկել առաջին նախագիծը՝ հայերեն և ռուսերեն: Սակայն փոքրամասնությունների որոշ ներկայացուցիչներ հաղորդել են ՌԱԵՀ-ին, որ

² Ընդգծումը մերն է:

³ Տես CRI (2003) 8, կետ 18 g):

նրանց օրենքի նախագծի հետ կապված ներդրումը հաշվի չի առնվել: Մյուսները նշել են, որ թեև իրենք ամբողջապես մասնակցել են նախագծի գործընթացին, նրանց եզրակացությունն այն է եղել, որ այդպիսի օրենքն անհրաժեշտ չէ: Սակայն ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ փոքրամասնությունների այլ ներկայացուցիչներ նշել են, որ նրանք այս օրենքը համարում են օրենսդրության հաջող օրինակ: Ազգային փոքրամասնությունների մասին օրենքի նախագծի որակի և օգտակարության վերաբերյալ փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների միջև եղած տարակարծությունները ցույց են տալիս բնագրի շուրջը հետագա երկխոսության անհրաժեշտությունը՝ Վարչության և այս ներկայացուցիչների միջև՝ վերջիններիս տեսակետներն ու առաջարկությունները հնարավոր առավելագույն չափով ներառելու նպատակով:

Հանձնարարականներ

15. ՌԱԵՅ-ը վճռականորեն առաջադրում է Հայաստանի իշխանություններին որքան հնարավոր է շուտ ընդունել օրենք ազգային փոքրամասնությունների մասին, որը լիովին հաշվի կառնի համապատասխան ազգային և միջազգային իրավական նորմերը, սկզբունքներն ու հասկացությունները: ՌԱԵՅ-ն այնուհետև առաջադրում է Հայաստանի իշխանություններին շարունակել աշխատանքը ազգային փոքրամասնությունների հետ Ազգային փոքրամասնությունների մասին օրենքի ներկա նախագծի վրա և որ այնտեղ հաշվի առնվեն այս օրենքին առնչվող նրանց ցանկություններն ու առաջարկությունները՝ ըստ հնարավորին լայն փոխհամաձայնություն ձեռք բերելու նպատակով:

- Օրենք քաղաքացիության մասին

16. Հայաստանի բարեփոխված Սահմանադրության 30 (1)-րդ հոդվածը սահմանում է, որ «ոչ մի անձ չի կարող [...] զրկվել քաղաքացիությունը փոխելու իրավունքից»: Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիության մասին օրենքի 4-րդ և 5-րդ գլուխները սահմանում են Հայաստանի քաղաքացիությունից հրաժարվելու պայմաններն ու հնարավորությունները⁴: ՌԱԵՅ-ը ստացել է զեկույցներ Հայաստանի քաղաքացիությունից հրաժարվելու իրենց դիմումների վերաբերյալ փոքրամասնությունների խմբերի որոշ անդամներին իշխանությունների որոշումը հայտնելու անհարկի ձգձգումների մասին: Դրա հետևանքով որոշ մարդիկ, ովքեր այս ձգձգման պատճառով դեռևս Հայաստանի քաղաքացիության տիրապետության տակ են գտնվել այն ժամանակ, երբ արդեն ստացած են եղել իրենց ազգային պետության քաղաքացիությունը, հետապնդվել են զորակոչից խուսափելու համար, և նրանց վերաբերմամբ արձակվել են ԱՊՀ⁵ անդամ երկրներում միջազգային ձեռքարկման հրամանագրեր: Այս կետի վերաբերյալ Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ նույնիսկ սահմանադրական նոր բարեփոխումներով հանդերձ այն անձինք, ովքեր երկքաղաքացիություն են ստացել, չեն ազատվում զինվորական ծառայությունից, եթե Հայաստանը համապատասխան երկրի հետ չի ստորագրել քաղաքացիության և զինվորական ծառայության հարցերը կարգավորող երկկողմանի համաձայնագիր:

17. ՌԱԵՅ-ն այնուհետև նշում է, որ բարեփոխված Սահմանադրության 11 (3)-րդ հոդվածը սահմանում է, որ «ծնունդով հայերը կարող են ձեռք բերել ՀՀ քաղաքացիություն պարզեցված ընթացակարգով», և որ նրա 30 (1)-րդ հոդվածը սահմանում է, որ «երկքաղաքացիություն ունեցող անձանց

⁴ Տես Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիության մասին օրենքի 26-րդ և 27-րդ հոդվածները:

⁵ Անխախտ երկրների Համագործակցություն:

իրավունքներն ու պարտականությունները կսահմանվեն օրենքով»: Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են նաև, որ ստեղծվել է աշխատանքային խումբ երկքաղաքացիության մասին օրենքի նախագիծ պատրաստելու նպատակով: Ուստի ՌԱԵՀ-ն հուսով է, որ բարեփոխված Սահմանադրության 11 (3)-րդ հոդվածի և օրենքի նախագծի ընդհանուր նպատակը կլինի հեշտացնել ոչ միայն սփյուռքում ապրող ծագումով հայերի երկքաղաքացիությունն ստանալը, այլ կընդգրկի Հայաստանի բոլոր քաղաքացիներին:

Հանձնարարականներ

- 18. ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները Հայաստանի քաղաքացիությունից հրաժարվելու արագ և արդյունավետ ընթացակարգ հաստատեն, որպեսզի նրանք, ովքեր չեն ուզում երկքաղաքացիություն ունենալ, կարողանան այլ պետության քաղաքացիություն ստանալ առանց ենթարկվելու հետապնդման վտանգին, ի միջի այլոց, նաև զորակոչից խուսափելու համար:
- 19. ՌԱԵՀ-ը վճռականորեն առաջարկում է, որ երկքաղաքացիություն տրամադրելու վերաբերյալ ընդունված որևէ օրենսդրություն խտրականություն չպարունակի էթնիկական և որևէ այլ նման հիմունքով, և սրանով հորդորում է Հայաստանի իշխանություններին բարեփոխված Սահմանադրության 11 (3)-րդ հոդվածը ճշտությամբ կիրառել այդ նպատակով:

- Օրենք խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին

- 20. Հայաստանի մասին իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՀ-ը հույս է հայտնել, որ ըստ հնարավորին շուտ կլուծվեն Եհովայի վկաների գրանցման հետ կապված խնդիրները:
- 21. ՌԱԵՀ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ 2004 թ. հոկտեմբերին Հայաստանի Հանրապետության Պետական ռեգիստրը գրանցել է Եհովայի վկաներին խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին օրենքի հիման վրա⁶: Սրանով Եհովայի վկաները կարող են գրականություն տպել կամ ներմուծել և կրոնական հավաքներ գումարել կրոնական մյուս կազմակերպությունների հետ համահավասար:

Քրեական իրավունքի դրույթներ

- 22. Հայաստանի մասին իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՀ-ը նշել էր, որ նախագծվում է նոր Քրեական օրենսգիրք, որը մի քանի հոդվածներ է պարունակում ռասիստական գործողությունների դեմ պայքարելու վերաբերյալ, և հույս էր հայտնել, որ այն ըստ հնարավորին շուտ կընդունվի:
- 23. ՌԱԵՀ-ը ողջունում է վերոհիշյալ Քրեական օրենսգրքի 2003 թ. օգոստոսի մեկից ուժի մեջ մտնելը: Այս Օրենսգրքի 226-րդ հոդվածը, որն արգելում է ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության հրահրումը, սահմանում է նաև, որ այս հանցանքը հրապարակավ կամ լրատվամիջոցների օգնությամբ, հանրային պաշտոնյայի կամ կազմակերպված խմբի կողմից կատարվելը դիտվում է որպես ծանրացուցիչ հանգամանք⁷: Այնուհետև ՌԱԵՀ-ը

⁶ Եհովայի վկաները նախկինում առնվազն ութ անգամ ապարդյուն դիմել էին գրանցման համար:
⁷ «Ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության հրահրման մասին» 226-րդ հոդվածը սահմանում է, որ «1. Ազգային, ռասայական և կրոնական ատելության հրահրմանը, ռասայական գերապատվությանը կամ ազգային արժանապատվության նվաստացմանն ուղղված գործողությունները պատժվում են նվազագույն աշխատավարձի 200-ից մինչև 500-ապատիկ տուգանքի չափով, կամ մինչև

գոհունակությամբ նշում է, որ երբ այնպիսի հանցանքներ, ինչպիսիք են սպանությունը⁸, ծանր մարմնական վնասվածքը⁹, խոշտանգումը¹⁰, ունեցվածքի դիտավորյալ ոչնչացումը կամ վնասումը¹¹ և աճյունների կամ շիրիմների պղծումը¹², կատարվում են ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության պատճառով, դիտվում են որպես ծանրացուցիչ հանգամանք: Քրեական օրենսգրքի 143-րդ հոդվածը ազդարարում է, որ «մարդու իրավունքների և ազատությունների ուղղակի կամ անուղղակի խախտումը քաղաքացիների ազգության, ռասայի [...], լեզվի, կրոնի [...] պատճառով, որը վնասում է քաղաքացիների իրավական շահերը, պատժվում է նվազագույն աշխատավարձի 200-ից 400-ապատիկ տուգանքի չափով, կամ մինչև 2 տարի ազատազրկմամբ:

24. Հայաստանի կառավարությունը տեղեկացրել է ՌԱԵՅ-ին, որ Քրեական օրենսգրքի՝ ռասայական ատելությանը վերաբերող 226-րդ հոդվածով երկու դեպք¹³ ներկայացվել են դատական ատյանին: Հրեական համայնքի ներկայացուցիչները¹⁴ ՌԱԵՅ-ին հայտնել են իրենց գնահատանքը այս դեպքերից մեկը¹⁵ անհապաղ քննելու և դատարանին ներկայացնելու, ինչպես նաև մեղադրյալի նկատմամբ ընդունված դատավճռի համար:

Հանձնարարականներ

25. ՌԱԵՅ-ը առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները երաշխավորեն, որ դատավորները, դատախազները և փաստաբանները կվերապատրաստվեն Քրեական օրենսգրքի՝ ատելության հանցանքների վերաբերյալ նոր հոդվածների կիրառման ուղղությամբ: ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է նաև, որ Հայաստանի իշխանությունները միջոցներ ձեռնարկեն այս հոդվածներին հասարակության, մասնավորապես ազգային փոքրամասնությունների իրազեկությունը բարձրացնելու համար:

Քաղաքացիական և վարչական իրավունքի դրույթներ

26. Հայաստանի մասին իր առաջին գեկույցում ՌԱԵՅ-ը խրախուսել էր Հայաստանի իշխանություններին քննարկել ռասայական խտրականությունն արգելող քաղաքացիական և վարչական իրավունքի դրույթների ընդունումը այնպիսի բնագավառներում, որոնք վերաբերում են բնակության, աշխատանքի, կրթության, հասարակական և սոցիալական ծառայությունների, ինչպես նաև հասարակական վայրերի մատչելիությանը:

2 տարի ուղղիչ աշխատանքներով, կամ 2-ից մինչև 4 տարի ազատազրկմամբ: 2. Այս հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված գործողությունները, որոնք կատարվել են 1) հրապարակավ կամ լրատվամիջոցների օգնությամբ, բռնությամբ կամ բռնության սպառնալիքով, 2) պաշտոնական դիրքի չարաշահմամբ, 3) կազմակերպված խմբի կողմից, պատժվում են 3-ից 6 տարի ազատազրկմամբ»:

⁸ Հոդված 104 (13):

⁹ Հոդված 112 (12):

¹⁰ Հոդված 119 (2) (7):

¹¹ Հոդված 185 (2) (4):

¹² Հոդված 265 (2) (2):

¹³ Մի դեպքը վերաբերում է ծագումով հայ մի փախստականի, որը սադրիչ արտահայտություններ է արել հայերի դեմ: Նրան ճանաչել են որպես անմեղսագիտակ և հանձնել հոգեբուժական հաստատության: Երկրորդ դեպքը վերաբերում է գերազգայնամոլ կազմակերպության ղեկավարին, որը հակահրեական հայտարարություններ է արել: Նա դատապարտվել է երեք տարվա պայմանաժամկետի ռասայական ատելություն իրահրելու համար:

¹⁴ Հայաստանում հրեական համայնքի իրավիճակի մասին ավելի մանրամասն տեղեկության համար տես ստորև «Հրեական համայնքը» բաժինը:

¹⁵ Հայկական գերազգայնամոլ կազմակերպության նախագահին վերաբերող վերոհիշյալ դեպքը:

27. Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ նոր Աշխատանքային օրենսգրքի 3 (2)-րդ հոդվածն արգելում է ռասայական խտրականությունը: 2005 թ. ընդունվել է նաև նոր Օրենք սոցիալական ապահովության մասին, որն ազդարարում է, որ Հայաստանի քաղաքացիները և օրինականորեն բնակություն հաստատած օտարերկրացիները ունեն սոցիալական ապահովության իրավունք: Սակայն, կառավարությունը հաղորդել է ՌԱԵՅ-ին, որ խտրականականության դեմ քաղաքացիական և վարչական օրենքների որևէ սպառնիչ փաստաթուղթ չի ընդունվել, քանի որ այն այդպիսի օրենքներն անհրաժեշտ չի համարում, որովհետև դրանք կկրկնեին եղած դրույթները: Հայաստանի իշխանությունները ՌԱԵՅ-ին տեղեկացրել են նաև, որ աշխատանքի հատվածում քիչ են խտրականության դեպքերը, և այս բնագավառում ռասայական խտրականության վերաբերյալ որևէ դեպք չի ներկայացվել դատարանին: Այս կետի վերաբերյալ նշենք, որ աշխատանքային շուկայում էթնիկական փոքրամասնությունների իրավիճակի վերաբերյալ որևէ համեմատական ուսումնասիրություն ըստ երևույթին չի կատարվել: Այսպիսով, դժվար է պարզել այս ոլորտում ռասայական խտրականության հնարավոր առկայությունը կամ բացակայությունը:

Հանձնարարականներ

28. ՌԱԵՅ-ը կրկնում է իր առաջարկը, որ Հայաստանի իշխանությունները ընդունեն քաղաքացիական և վարչական դրույթների սպառնիչ փաստաթուղթ ռասայական խտրականության դեմ այնպիսի բնագավառներում, ինչպիսիք են աշխատանքը, բնակությունը, կրթությունը, հասարակական ծառայությունների և վայրերի մատչելիությունը: Այս նպատակով ՌԱԵՅ-ը առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները ոգեշնչվեն ռասիզմի և ռասայական խտրականության դեմ պայքարի ազգային օրենսդրության վերաբերյալ Ընդհանուր քաղաքականության թ. 7 հանձնարարականով¹⁶:
29. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է նաև, որ Հայաստանի իշխանությունները հետազոտություն կատարեն էթնիկական փոքրամասնությունների իրավիճակի մասին այնպիսի բնագավառներում, ինչպիսիք են աշխատանքը, բնակությունը և կրթությունը՝ գնահատելու և վերացնելու համար խտրականության որևէ դեպք, որին կարող են բախվել:

Արդարադատության կատարումը

30. Հայաստանի մասին իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ը առաջարկել էր, որ 2003 թվին բացված դատավորների վերապատրաստման կենտրոնը ներառի նաև վերապատրաստում և իրազեկման բարձրացում ռասիզմի, անհանդուրժողականության, կանխակալության և ռասայական խտրականության հարցերի վերաբերյալ:
31. ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ ըստ երևույթին դատավորները չեն վերապատրաստվել ռասիզմի և ռասայական խտրականության հարցերի վերաբերյալ: Բացի այդ, թեև Հայաստանի կառավարությունը տեղեկացրել էր ՌԱԵՅ-ին, որ դատական համակարգի վստահելիությունը բարձրացնելու նպատակով պետք է իրագործվի արդարադատության բարեփոխման ծրագիր, նա հաղորդել էր, որ ՌԱԵՅ-ի իրավասությունների հետ կապված հարցերում դատավորների վերապատրաստման հատուկ պլաններ չկան:

¹⁶ տես CRI (2003) 8 կետ 11:

32. Հայաստանի մասին իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՀ-ը առաջարկել էր, որ ոստիկանությունը, փաստաբանները և դատախազները նույնպես վերապատրաստվեն ռասիզմի և ռասայական խտրականության հարցերում:
33. Հայաստանի կառավարությունը տեղեկացրել է ՌԱԵՀ-ին, որ թեև ոստիկանները ոստիկանական սպայական ակադեմիայում և կրտսեր կազմի ոստիկանական դպրոցում վերապատրաստվում են մարդու իրավունքների ընդհանուր հարցերում, այս հաստատությունները հատուկ շեշտ չեն դրել ռասիզմի և ռասայական խտրականության հարցերի վրա: Բացի այդ, դատախազներն ու փաստաբանները նույնպես ըստ երևույթին այսպիսի վերապատրաստում չեն անցել:

Հանձնարականներ

34. ՌԱԵՀ-ը առաջարկում է, որ որպես դատական համակարգի նախատեսված բարեփոխման մաս Հայաստանի կառավարությունը ներառի դատավորների պարտադիր վերապատրաստումը ռասիզմի և ռասայական խտրականության հետ կապված ազգային և միջազգային նորմերի վերաբերյալ և որ այս վերապատրաստումը տրամադրվի նրանց շարունակականության հիմունքով: Բացի այդ, ՌԱԵՀ-ը առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները երաշխավորեն, որ ոստիկանությունը, փաստաբաններն ու դատախազները նույնպես անցնեն հիմնական և շարունակական վերապատրաստում այս հարցերում:

Մասնագիտացված մարմիններ և այլ հաստատություններ

- Մարդու իրավունքների պաշտպան` օմբուդսմեն

35. Հայաստանի մասին իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՀ-ը շեշտել էր, որ մարդու իրավունքների պաշտպանը պետք է լինի անկախ և անկողմնակալ, և հույս էր հայտնել, որ նա պետք է օժտված լինի բավարար միջոցներով և լիազորություններով՝ իր գործառույթը արդյունավետ կատարելու համար:
36. ՌԱԵՀ-ը ողջունում է 2003 թ. հոկտեմբերի 21-ին Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքի ընդունումը, որը ուժի մեջ է մտել 2004 թ. հունվարի 1-ից: Բարեփոխված Սահմանադրության 83 (1)-րդ հոդվածը սահմանում է, որ Ազգային ժողովը պետք է ընտրի մարդու իրավունքների պաշտպան (օմբուդսմեն) ձայների 3/5-ի մեծամասնությամբ 6 տարի ժամկետով: Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքի 13-րդ հոդվածը սահմանում է, որ նա պետք է իշխանություններից բացատրություն պահանջի իրեն ներկայացված զանգատների վերաբերյալ: Այս Օրենքի 15 (1)-րդ հոդվածը սահմանում է, որ նա կարող է «առաջարկել պետությանը կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնին [...] վերացնել կատարված զանցառումները»:
37. Մարդու իրավունքների պաշտպանը հաղորդել է ՌԱԵՀ-ին, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքը պետք է բարեփոխվի իր տեսչությանը ավելի մեծ լիազորություններ տալու առումով: Այս բարեփոխման շրջանակներում նա կցանկանար ստեղծել տարբեր փորձագիտական խմբեր, որոնցից մի քանիսը կզբաղվեին յուրաքանչյուր ազգային փոքրամասնության շահերի հետ կապված խնդիրներով: Փորձագիտական այս խմբերը կընդգրկեն ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներին: Իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՀ-ին, որ այս օրենքի մեջ ուղղումներ են մտցրել է 2006 թ. հունիսին: Հետևաբար ՌԱԵՀ-ը հուսով է, որ այս ուղղումները լիովին կիրականացվեն: Մարդու իրավունքների պաշտպանը նաև տեղեկացրել է ՌԱԵՀ-ին, որ 2007 թ. նրա տեսչությանը պետք է բաժանվի երկու վարչությունների, որոնց պետք է վստահվի այնպիսի գործերով զբաղվելու պարտականությունը,

ինչպիսիք են կանանց և երեխաների իրավունքները: Մարդու իրավունքների պաշտպանը հաղորդել է, որ թեև որևէ վարչություն հատուկ կերպով չի զբաղվելու ռասայական խտրականությանը վերաբերող հարցերով, այս խնդրի հետ գործ կունենան մյուս վարչությունները:

38. Մարդու իրավունքների պաշտպանի տեսչությանը ներկայումս գործում է տարեկան 80 միլիոն հայկական դրամ (մոտավորապես 200 000 եվրո) բյուջեով, որը մարդու իրավունքների պաշտպանը ծայրահեղ նվազագույն է համարում: Նա հաղորդել է ՌԱԵՅ-ին, որ իր տեսչությանը արդյունավետ աշխատելու համար ներկայումս տրամադրվող գումարի կրկնակի կարիքն ունի: Մարդու իրավունքների պաշտպանը նաև տեղեկացրել է ՌԱԵՅ-ին, որ իր տեսչությունը բավարար չափով աշխատողներ չունի, քանի որ ներկայումս ընդամենը 10 իրավաբան են զբաղվում իրենց ուղղված բազմաթիվ գործերով:
39. Իր 2004 թ. տարեկան զեկույցում Մարդու իրավունքների նախկին պաշտպանը հաղորդել է, որ նա ոչ մի գանգատ կամ դիմում չի ստացել ռասայական խտրականության որևէ ենթադրյալ դեպքի մասին¹⁷: ՌԱԵՅ-ը տեղեկացված է եղել, որ 2005 թ. Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործերի հիմնական մասը վերաբերել է ոստիկանական անարդարություններին¹⁸: Բացի այդ, 250 եզդիներ ներկայացրել են գանգատ Ջովունի գյուղի մասին¹⁹: Այսպիսով պարզվում է, որ ներկա պահին Մարդու իրավունքների պաշտպանին չեն դիմել ռասիզմի կամ ռասայական խտրականության հարցերով:

- Ազգային փոքրամասնությունների և կրոնական գործերի վարչությունը

40. ՌԱԵՅ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ 2004 թ. հունվարին Հայաստանի իշխանությունները ստեղծել են կառավարական նոր՝ Ազգային փոքրամասնությունների և կրոնական գործերի վարչություն, որը փոխարինել է նախկին կրոնական գործերի խորհրդին: Ազգային փոքրամասնությունների և կրոնական գործերի վարչությունը տեղեկացրել է ՌԱԵՅ-ին, որ նրա նպատակն է «օժանդակել ազգային փոքրամասնություններին զարգացնելու իրենց լեզուն և մշակույթը, պայքարել ռասիզմի ու ձուլման դեմ և սատարել մշակութային բազմազանությանը»: Վարչությունը նաև հաղորդել է ՌԱԵՅ-ին, որ իր առաջին նախաձեռնություններից մեկն է եղել ազգային փոքրամասնությունների համար կազմակերպել տեղեկատվական քարոզարշավ իր աշխատանքի մասին: Բացի այդ, ինչպես նշվել է վերը²⁰, Նա նաև հաղորդել է ՌԱԵՅ-ին, որ եզդի, քուրդ և մոլդկան փոքրամասնությունների կրթական իրավիճակը հատուկ ուշադրության խնդիր է, հատկապես գյուղական վայրերում²¹: Վարչությունը հետազոտություն է կատարել այս հարցի վերաբերյալ և բանավեճեր է կազմակերպել այս համայնքների և նրանց գյուղապետերի հետ խնդիրը քննարկելու և առաջնահերթությունները համաձայնեցնելու համար²²: Վարչությունը այնուհետև տեղեկացրել է ՌԱԵՅ-ին, որ նա ծավալել է այլ կարգի

¹⁷ Տես Տարեկան զեկույց, Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և 2004 թ. Հայաստանում մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների խախտման մասին, Երևան, 2004, էջ 34-5:

¹⁸ Լրացուցիչ տեղեկության համար տես ստորև «Օրինապահ մարմինների պաշտոնյաների վարքը» բաժնում:

¹⁹ Եզդիների իրավիճակի մասին լրացուցիչ տեղեկության համար տես ստորև «Հատուկ խնդիրներ» բաժնում:

²⁰ Տես վերը «Սահմանադրական և այլ հիմնական դրույթներ» բաժինը:

²¹ Կրթական համակարգում ազգային փոքրամասնությունների իրավիճակի մասին լրացուցիչ տեղեկության համար տես ստորև «Հասարակական ծառայությունների մատչելիությունը» բաժնում:

²² Այս հարցի առավել խոր քննարկման մասին տես ստորև «Հասարակական ծառայությունների մատչելիությունը» բաժնում:

գործունեություն, ինչպես մշակութային միջոցառումների և փառատոների կազմակերպումը և ազգային փոքրամասնություններին վերաբերող իրավական փաստաթղթերի ժողովածուների հրատարակումը: ՌԱԵՅ-ը ողջունում է այն ջանասիրությունը, որով Ազգային փոքրամասնությունների և կրոնական գործերի վարչությունը ձեռնարկել է իր աշխատանքը ազգային փոքրամասնությունների հետ, և հուսով է, որ նա կշարունակի իր երկխոսությունը փոքրամասնությունների հետ այնպիսի հարցերում, որոնցից է ազգային փոքրամասնությունների մասին օրենքի նախագիծը, հավաստիացնելու համար, որ այս կարգի նախաձեռնությունները լիովին ընդառաջում են նրանց կարիքներին:

- **Էթնիկական փոքրամասնությունների կոորդինացիոն խորհուրդը**

- 41. Հայաստանի մասին իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ը խրախուսել է Հայաստանին երաշխավորելու, որ էթնիկական փոքրամասնությունների կոորդինացիոն խորհուրդը լիովին կատարում է իր լիազորությունները և այն ընկալվում է ազգային փոքրամասնությունների կողմից որպես նրանց անդամակցությունը և շահերը լիովին ներկայացնող մարմին:
- 42. Փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները և ոչ կառավարական կազմակերպությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ իրենք ներկայացված են էթնիկական փոքրամասնությունների կոորդինացիոն խորհրդում: Նրանք նաև արձանագրել են, որ իրենք ընդհանուր առմամբ կարծում են, որ էթնիկական փոքրամասնությունների խորհրդի աշխատանքը կառուցողական է, բայց այս մարմինը պետք է ավելի գործուն լինի:

Հանձնարականներ

- 43. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները երաշխավորեն, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի տեսչությանը ավելի մեծ կադրային և ֆինանսական միջոցներ կստանա իր գործառնությունները ամբողջ կարողությամբ կատարելու համար: Նա նաև առաջարկում է, որ այս տեսչության աշխատանքի և գործառնությունների ամեն մի վերակառուցում հաշվի առնի ռասիզմին և ռասայական խտրականությանը վերաբերող հարցերը: ՌԱԵՅ-ն բացի այդ առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները երաշխավորեն, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի տեսչությունը կշարունակի աշխատել ազգային փոքրամասնությունների հետ իրենց համար հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի շուրջ և որ նա կիրականացնի իրազեկությունը բարձրացնող արշավներ լայն հասարակությանը և հատկապես ազգային փոքրամասնություններին իր աշխատանքների մասին ավելի լավ տեղեկացնելու նպատակով:
- 44. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն բավականաչափ լիազորություններ և միջոցներ տրամադրել Ազգային փոքրամասնությունների և կրոնական գործերի վարչությանը հնարավորություն տալով նրան լիովին կատարել իր իրավասությունները: ՌԱԵՅ-ը նաև առաջարկում է, որ Հայաստանի կառավարությունը շարունակի երաշխավորել, որ ազգային փոքրամասնությունները լիովին կօգտվեն Վարչության խորհրդատվությունից, և որ նրանց ներդրումը հաշվի կառնվի նրանց վերաբերյալ որոշումներ և նախաձեռնություններ իրագործելիս:
- 45. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է Հայաստանի իշխանություններին երաշխավորել, որ էթնիկական փոքրամասնությունների կոորդինացիոն խորհուրդը ազգային փոքրամասնությունների հետ աշխատելիս ավելի գործուն դեր կկատարի:

Կրթություն և իրազեկության մեծացում

- Դպրոցական կրթություն

- 46. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ն առաջարկել էր, որ Հայաստանը շարունակի մարդու իրավունքների դասավանդման ծրագրեր մշակել կրթական համակարգի բոլոր մակարդակներում՝ ներառելով այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են ռասիզմը, անհանդուրժողականությունը և խտրականությունը: ՌԱԵՅ-ն այնուհետև առաջարկել էր, որ նման նախաձեռնությունները ներառեն ուսուցիչների վերապատրաստում մարդու իրավունքների ուսուցման բնագավառում:
- 47. Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ ռասիզմին և խտրականության այլ ձևերին վերաբերվող հարցերը ուսուցանվում են 4-րդ դասարանում և որ 5-րդ դասարանում հատուկ ուշադրություն է դարձվում բազմակարծությանը և մշակութային բազմազանությանը: ՌԱԵՅ-ը նաև հասկանում է, որ մշտապես քննարկվող կրթական նոր բարեփոխումներում մարդու իրավունքներն ընդհանրապես և ռասիզմին վերաբերող հարցերը մասնավորապես կուսուցանվեն բոլոր մակարդակներում: Սակայն ՌԱԵՅ-ը տեղյակ չէ այս բարեփոխումների անցկացման ժամանակ նշված հարցերի գծով ուսուցիչների վերապատրաստման որևէ նախաձեռնության մասին:
- 48. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ն առաջարկել էր, որ պատմության ուսուցումը պետք է տարվի նախապաշարմունքների և քարացած կարծիքների հավերժացումից խուսափելու ուղղությամբ: Այնուհետև ՌԱԵՅ-ը շեշտել էր, որ պետք է երաշխավորել, որ կրոնին վերաբերող որևէ դպրոցական ծրագիր, մանավանդ երբ այն պարտադիր է, չխախտի կրոնական փոքրամասնություններին պատկանող երեխաների իրավունքները: ՌԱԵՅ-ը նաև ընդգծել է, որ ցանկալի կլիներ երաշխավորել, որ բոլոր աշակերտներին սովորեցնեն կրոնի և հավատքի բազմազանության մասին:
- 49. Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ ներկայումս պատրաստվում է ազգային փոքրամասնություններին, նրանց պատմությանը և նրանց կյանքի այլ կողմերին վերաբերող դպրոցական դասագիրք: Բացի այդ, ըստ Հայաստանի իշխանությունների ազգային փոքրամասնությունների դերը և ներդրումը Հայաստանի հասարակության մեջ ներկայացված է պատմության դասագրքերում: Հայաստանի իշխանությունները նաև հաղորդել են ՌԱԵՅ-ին, որ դեռևս ուժի մեջ է կառավարության և Հայաստանի Առաքելական եկեղեցու միջև այս եկեղեցու պատմության ուսուցման մասին համաձայնագիրը: Սակայն, ըստ Հայաստանի իշխանությունների, եզրի փոքրամասնության դպրոցական դասագրքերում հատված կա կրոնի մասին, իսկ ռուսական դասագրքերում կրոնը չի նշվում: Բացի այդ Հայաստանի իշխանությունները հաղորդել են ՌԱԵՅ-ին, որ Հայաստանի եկեղեցու պատմության ուսուցումը պարտադիր չէ:

Հանձնարարականներ

- 50. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ ուսուցիչներն անցնեն նախնական և շարունակական վերապատրաստում ռասիզմի և ռասայական խտրականության հարցերի վերաբերյալ:
- 51. ՌԱԵՅ-ը կրկնում է իր առաջարկությունը, որ Հայաստանի իշխանությունները երաշխավորեն, որ պատմությունը և այլ առարկաներ ուսուցանվեն սպառնիչ և ամբողջական ձևով և դպրոցական ծրագրերի պարտադիր բաղադրիչը հաշվի առնի աշակերտների բազմազանությունը:

Ոչ քաղաքացիների ընդունումն ու կարգավիճակը

- Ապաստան փնտրողներ և փախստականներ

52. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՀ-ն նշել էր, որ Փախստականների մասին օրենքը ուժի մեջ էր մտել 1999 թ. և որ այն հեմված էր 1951 թ. Ժնևի կոնվենցիայի և նրա 1967 թ. Արձանագրության վրա: ՌԱԵՀ-ը այնուհետև նշել էր, որ 2001 թ. ընդունվել է Քաղաքական ապաստանի մասին օրենք, որի համաձայն նշանավոր հասարակական դեմքեր կարող են ապաստան խնդրել Հայաստանի նախագահից, և ցույց էր տվել, որ այս օրենքը հստակ չէ, քանի որ կարող է համընկումներ և շփոթ ստեղծել Փախստականների մասին օրենքի հետ:
53. ՌԱԵՀ-ը տեղեկացվել էր Հայաստանի իշխանությունների կողմից, որ Փախստականների մասին օրենքը բարեփոխվել է 2002 թ.: Ներառելու համար զինված ընդհարումներից փախածների ժամանակավոր պաշտպանությունը: Հայաստանի իշխանությունները հաղորդել են նաև, որ ժամանակավոր ապաստան ստացածները պաշտպանված են չհեռացնելու սկզբունքով, և որ նրանք ստանում են մեկամյա բնակության թույլտվություն, որը կարող է երկարաձգվել անորոշ ժամանակով՝ կախված նրանց երկրում տիրող իրադրությունից: Հայաստանի իշխանությունները այնուհետև տեղեկացրել են ՌԱԵՀ-ին, որ ժամանակավոր պաշտպանություն ստացած մարդիկ փաստացի օգտվում են նույն իրավունքներից, ինչ փախստականները: Սակայն նրանք չեն ստանում ֆինանսական օժանդակություն:
54. Հայաստանի իշխանությունները հաղորդել են ՌԱԵՀ-ին, որ նրանք ներկայումս աշխատում են փախստականներին և ապաստան փնտրողներին վերաբերող բոլոր օրենքների և հոդվածների համախմբված տարբերակի վրա, և որ Փախստականների մասին նոր օրենքի տարբերակը կբաժանվի կառավարական մարմիններին մինչև 2006 թ. վերջը: ՌԱԵՀ-ը ենթադրում է, որ այս օրենքը կընդունվի 2007 թ.: ՌԱԵՀ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ Փախստականների գծով Միավորված Ազգերի գերագույն լիազորը (ՓՄԱԳԼ) և ոչ կառավարական կազմակերպությունները ամբողջապես ներգրավված են Փախստականների մասին օրենքի համախմբված տարբերակի վրա կատարվող կառավարության աշխատանքում: ՓՄԱԳԼ-ը տեղեկացրել է ՌԱԵՀ-ին, որ նա կազմակերպելու է կլոր սեղան կառավարական կարևոր մարմինների հետ առաջարկվող օրենքի վերաբերյալ և այն սատարելու համար կձեռնարկի իրազեկման մեծացման միջոցառումներ: ՌԱԵՀ-ը նաև ողջունում է Հայաստանի իշխանությունների հավաստիացումը, որ Քաղաքական ապաստանի մասին վերոհիշյալ օրենքը, որը երբևէ չի կիրառվել, ամենայն հավանականությամբ չեղյալ կհայտարարվի, երբ ընդունվի Փախստականների մասին նոր օրենքը:
55. Քրեական օրենսգրքի 329-րդ հոդվածը և Փախստականների մասին օրենքի 7-րդ հոդվածը արգելում են պատժել անկեղծորեն ապաստան փնտրողներին, որոնք մուտք են գործում երկիր առանց անհրաժեշտ փաստաթղթերի: Սակայն ՌԱԵՀ-ը մտահոգված է տեղեկատվություններով այն մասին որ այս կատեգորիայի տակ ընկնող մարդիկ ձերբակալվել և հետապնդվել են Հայաստան անօրինական մուտք գործելու համար: ՌԱԵՀ-ին զեկույցել են, որ իրապես ապաստան փնտրողներին հավանաբար վերադարձնում են սահմանային կետեր, բայց այս խնդրի չափերն անհայտ են: ՌԱԵՀ-ը կցանկանար մատնանշել, որ 1951 թ. Ժնևի կոնվենցիայի 31-րդ հոդվածը սահմանում է, որ պետությունները պարտավոր են տույժեր չդնել ապաստան փնտրողների վրա նրանց անօրինական մուտքի կամ ներկայության համար:

56. Հատուկ մտահոգություն կա ռուսական պահակախմբերի վերաբերյալ, որոնք համալրում են երկրի սահմանապահների և Երևանի օդանավակայանի անձնակազմը Հայաստանի և Ռուսաստանի Դաշնության միջև կնքված համաձայնության հիման վրա: Այս կետի վերաբերյալ Միգրացիոն գործակալությունը²³ հաղորդել է ՌԱԵՅ-ին, որ ինքը հանդիպում է ռուսական սահմանապահների ղեկավարների հետ և ապահովում է այդ սահմանապահների կանոնավոր ուսուցումը ապաստան փնտրողներին և փախստականներին վերաբերող հարցերում: Սակայն նա տեղեկացրել է ՌԱԵՅ-ին, որ այդ նպատակով ուսուցման հատուկ ծրագիր չի պատրաստվել, և որ այդ սահմանապահները այս գործերում վերջին անգամ ուսուցվել են 2005 թ. վերջերին: Այս կապակցությամբ ՓՄԱԳԼ-ը տեղեկացրել է ՌԱԵՅ-ին, որ ինքը մուտք չունի Երևանի օդանավակայան, և որևէ այլ կազմակերպություն այդ հնարավորությունը չունի: Հետևաբար նա հաստատում է, որ չկա որևէ կազմակերպություն, որը ներկայումս կարող է գնահատել այն մարդկանց քանակը, ովքեր փորձում են ապաստան փնտրել օդանավակայանում: ՌԱԵՅ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ ՓՄԱԳԼ-ը վերապատրաստել է 35 նորանշանակ հայ սահմանապահների, որոնք աշխատելու են օդանավակայանում, և նրանց տվել է ապաստանի վերաբերյալ տեղեկաթերթիկներ 6 լեզուներով՝ ապաստան փնտրողներին հանձնելու համար: Սակայն նա կարծում է, որ ավելին պետք է անել հավաստիանալու համար, որ բոլոր սահմանապահները պատշաճ կերպով ուսուցվել են ապաստանի խնդրագրեր ընդունելու գործում, հատկապես այն պատճառով, որ Հայաստանը, ըստ ՓՄԱԳԼ-ի, մոտ ապագայում կբախվի ապաստան փնտրողների քանակի աճմանը:
57. Վերոհիշյալ Միգրացիոն գործակալությունը Հայաստանի կառավարական մարմին է, որը լիազորված է զբաղվելու ապաստան փնտրողների և փախստականների հարցերով: ՌԱԵՅ-ը տեղեկացվել է, որ այս մարմնի հետ ապաստան փնտրողների հարցազրույցի ժամանակ վերջիններիս օժանդակում է ՀՀ Փաստաբանների միությունը (ՀՀՓՄ)՝ ՓՄԱԳԼ-ի վերահսկողությամբ: Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են նաև, որ ապաստան փնտրողը, որի դիմումը մերժվել է Միգրացիոն գործակալության կողմից, կարող է դատարանին հայց ներկայացնել առանց վճարելու այլ դեպքերում պարտադիր պետական տուրքը և կարող է դիմել նաև վարչապետին:
58. Ապաստան փնտրողները տեղավորվում են Երևանի ընդունման կենտրոնում՝ ապաստանի ստացման ընթացակարգի ժամանակաընթացքում, որը սովորաբար տևում է երեք ամիս: Սակայն այս Կենտրոնում բնակության պայմանները էական բարելավման կարիք ունեն: Բացի այդ, ՓՄԱԳԼ-ը հաղորդել է ՌԱԵՅ-ին, որ այդ Կենտրոնում ոչ վարչությունը, ոչ հսկողները ուսուցված չեն ապաստան փնտրողների հետ կապված կանոնների և ընթացակարգի առումով: Ուստի ՌԱԵՅ-ը կարծում է, որ եթե ապաստան փնտրողների թիվը իսկապես աճի, Ընդունման կենտրոնը իր ներկա վիճակում անկարող կլինի պատշաճ կերպով ընդունել նրանց: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՅ-ը տեղեկացվել է, որ ներկա պահին Հայկական Կարմիր խաչը ազգությամբ ոչ հայ փախստականներին և ապաստան փնտրողներին տրամադրում է տարրական օգնություն և առողջության խնամք:
59. ՓՄԱԳԼ-ի վիճակագրության համաձայն ազգությամբ ոչ հայ չորս ապաստան փնտրողներ Հայաստանում 2005 թ. ստացել են փախստականի կարգավիճակ՝ այս կատեգորիայի մարդկանց ընդհանուր թիվը հասցնելով 40-ի: Բացի այդ, ներկայումս կա 214 մարդ, որոնք ստացել են ժամանակավոր պաշտպանություն, և 2006 թ. մարտի դրությամբ ևս 50-ը ստացել են

²³ Տարածքային կառավարման մախարարություն:

պաշտպանության այս ձևը: ՓՄԱԳԼ-ը նաև տեղեկացրել է ՌԱԵՅ-ին, որ Հայաստանում ապաստան փնտրողների թիվն աճում է:

60. Իր նախորդ զեկույցում ՌԱԵՅ-ն առաջարկել էր, որ Հայաստանի իշխանությունները լրացուցիչ միջոցներ ձեռնարկեն հասարակության մեջ հետագա ներգրավման համար ազգությամբ հայ փախստականներին, որոնք Հայաստան են եկել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության ժամանակ:
61. Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ ազգությամբ հայ փախստականները, որոնք Հայաստան են եկել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության հետևանքով, օգտվում են նույն իրավունքներից, ինչ որ հայերը սոցիալական ապահովության, առողջապահության և այլ առումներով: Բացի այդ, Հայաստանի իշխանությունները հաղորդել են ՌԱԵՅ-ին, որ 2004 թ. ընդունվել է ծրագիր, որով դեռևս հյուրանոցներում, հանրակացարաններում և կոնտեյներներում բնակվողներին տրամադրվելու են բնակարաններ: Հայաստանի իշխանությունները սկսել են իրագործել այս ծրագիրը 2005 թ.: ՓՄԱԳԼ-ը հաստատել է, որ ազգությամբ հայ փախստականները խտրականության չեն ենթարկվում: Սակայն նրանք դժվարություններ ունեն աշխատանքային ոլորտում ներգրավվելու տեսակետից, քանի որ հիմնականում ռուսախոս են:

Հանձնարարականներ

62. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ այն մարդիկ, որոնց ժամանակավոր ապաստան է տրամադրված Հայաստանում, ստանան ֆինանսական աջակցություն, մինչև կկարողանան իրենց մասին հոգալու միջոցներ գտնել:
63. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները ստեղծեն բոլոր սահմանապահների համար նախնական և շարունակական ուսուցում ապահովելու ծրագիր՝ Փախստականների կարգավիճակին վերաբերող 1951 թ. կոնվենցիայի, Փախստականների մասին օրենքի, ինչպես նաև ապաստան փնտրողներին և փախստականներին վերաբերող միջազգային և ներքին իրավական նորմերի ուղղությամբ: ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ ՓՄԱԳԼ-ը և ապաստան փնտրողներին վերաբերող հարցերով զբաղվող որևէ այլ ոչ կառավարական կազմակերպություն ստանա մուտք այն կետերը, ուր հավանաբար մարդիք դիմում են ապաստան ստանալու նպատակով, ներառյալ Երևանի օդանավակայանը:
64. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները բարելավեն բնակության պայմանները Երևանի ընդունման կենտրոնում :
65. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն իրենց ջանքերը հասարակության մեջ ներգրավելու Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունից խուսափած փախստականներին, հատկապես աշխատանքի և բնակության բնագավառներում: ՌԱԵՅ-ը նաև առաջարկում է, որ այս փախստականներին հայոց լեզվի դասավանդում ապահովելու միջոցներ ձեռնարկվեն հեշտացնելու համար նրանց ներգրավումը Հայաստանի աշխատանքային շուկա:

Հասարակական ծառայությունների մատչելիությունը

- Կրթության մատչելիությունը

- 66. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ը գտնում էր, որ ավելի շատ ջանքեր և միջոցներ պետք է տրամադրվեն փոքրամասնությունների լեզուների սատարմանն ու զարգացմանը, ի թիվ այլոց, նաև մայրենի լեզվի ուսուցիչներ պատրաստելով, դպրոցներին օգնելով և դասագրքեր ստեղծելով:
- 67. Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ ձեռնարկվել են փոքրամասնություններին մանկավարժական հաստատություններ ընդունվելուն օժանդակող միջոցներ, ինչպես կրթաթոշակային ծրագրեր՝ իրենց մայրենի լեզուն և մշակույթն ուսումնասիրելու համար: Այս նախաձեռնության նպատակն է հեշտացնել փոքրամասնությունների դպրոցների համար ուսուցիչների հավաքագրումը: Սակայն ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ այս կարգի նախաձեռնությունները չեն տարածվում այլ բնագավառների վրա: Այս կապակցությամբ փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները և ոչ կառավարական կազմակերպությունները ցանկություն են հայտնել բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ունենալու իրենց համայնքների անդամների համար վերապահված տեղեր:
- 68. Հայաստանի իշխանությունները ՌԱԵՅ-ին նաև հաղորդել են, որ մի դասագիրք է հրատարակվել մի շարք դասարանների եզրի երեխաների²⁴ համար և մեկն էլ ներկայումս պատրաստվում է ասորի երեխաների համար: Փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները և ոչ կառավարական կազմակերպությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ կարիք ունեն ավելի շատ թվով ուսուցիչների և դասագրքերի, հատկապես գյուղական վայրերում: ՌԱԵՅ-ը նաև տեղեկացվել է, որ ռուսական դասարաններում գործածվող դասագրքերը հրատարակված են ՌԴ-ում, թեև այս երկրի ծրագիրը տարբերվում է Հայաստանում ընդունված ծրագրից: Փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները այս կապակցությամբ նշում են, որ նրանք իշխանություններից խնդրել են իրենց տրամադրել ռուսական ժամանակակից դասագրքեր, բայց այս խնդիրը մնացել է անհետևանք:
- 69. Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ դպրոցները ապահովում են ուսուցում, որը հնարավորություն է տալիս ազգային փոքրամասնություններին բավարարելու իրենց մշակութային և լեզվական պահանջները: Այնուհետև նշվել է, որ եթե փոքրամասնությունը ցանկանում է սովորել իր մայրենի լեզվով, նա պետք է դրա պահանջը ներկայացնի: Լեզվի մասին օրենքի 2 (2)-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ազգային փոքրամասնությունները կարող են կրթություն ստանալ իրենց մայրենի լեզվով, եթե նրանք սովորում են նաև հայերեն: Փոքրամասնությունների որոշ ներկայացուցիչներ հաղորդել են, և իշխանությունները հաստատել են, որ նրանք գերադասում են իրենց երեխաներին կրթություն տալ ռուսերենով, քան իրենց փոքրամասնության լեզվով, քանի որ մեծ մասամբ ռուսախոս են: Սակայն, քանի որ ռուսերենը, ճշգրիտ ասած, նրանցից որևէ մեկի մայրենի լեզուն չէ, բացի ռուսներից, փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները հաղորդել են, որ իրենց երեխաներին ռուսերենով կրթելու նրանց ձգտումը չի ընկնում Լեզվի մասին օրենքի 2 (2)-րդ հոդվածի տակ: ՌԱԵՅ-ը տեղեկացվել է, որ ներկայումս կա մեկ մասնավոր ռուսական դպրոց: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ Երևանում և այլ շրջաններում կան մի քանի դպրոցներ, որոնք ունեն երկլեզու կամ ռուսերենի խորացված ուսուցման դասարաններ:

²⁴ Դպրոցական համակարգում եզրի երեխաների իրավիճակի մասին լրացուցիչ տեղեկության համար տես ստորև «Հատուկ խնդիրներ» բաժինը:

Սակայն գեկույցները հաղորդում են, որ այս դասարաններում կիրառվող մեթոդներն ու դասագրքերը բարելավման կարիք ունեն:

Հանձնարարականներ

70. ՈԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն փոքրամասնությունների ուսուցիչներ պատրաստելու իրենց ծրագիրը: ՈԱԵՅ-ը առաջարկում է նաև, որ Հայաստանի իշխանությունները բարձրագույն կրթությունը ավելի մատչելի դարձնեն ազգային փոքրամասնությունների համար, ի թիվս այլոց, տրամադրելով դրան նպաստող արդյունավետ միջոցներ:
71. ՈԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն դասագրքեր հրատարակել դպրոցական համակարգի բոլոր փուլերի համար, և դա արվի հետևողականորեն: ՈԱԵՅ-ը նաև առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները երաշխավորեն, որ փոքրամասնությունների լեզուներով տպված դասագրքերը համապատասխանեն Հայաստանի ծրագրերին:
72. ՈԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն կազմակերպել երկլեզու և ռուսական դասարաններ: Այս առումով նա առաջարկում է, որ այդ դասարաններում կիրառվող դասագրքերը և ուսուցման մեթոդները մշակվեն ու բարելավվեն:

Յրեական համայնքը

73. ՈԱԵՅ-ը տեղեկացվել է, որ Հայաստանի կառավարությունը վերջին մի քանի տարում հարաճուն կերպով անհապաղ և համարժեք միջոցներ է ձեռնարկել հակահրեական միջադեպերի դեմ: Այս ջանասիրության օրինակ է դատախազի որոշումը՝ սեփական նախաձեռնությամբ դատ հարուցել վերը նշված ծայրահեղ աջ կազմակերպության ղեկավարի դեմ նրա հակահրեական արտահայտությունների համար²⁵:
74. Յրեաների ներկայացուցիչները հաղորդել են, որ պատահել են մի քանի հակահրեական միջադեպեր, ինչպես որոշ անհատների փորձը հակահրեական գրականություն ներմուծելու Ռուսաստանի Դաշնությունից և Ուկրաինայից: Սակայն ՈԱԵՅ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ հրատարակչության տնօրենը, որին դիմել են նյութերը տպելու համար, զգուշացրել է հրեաների ներկայացուցիչներին այս փորձի մասին, և նրանք կարողացել են կանխել այդ նյութերի տպագրումը: ՈԱԵՅ-ը նաև ողջունում է կառավարության որոշումը՝ բռնագրավելու հակահրեական գրականությունը գրախանութից, երբ հրեական համայնքի ներկայացուցիչները ուշադրություն են հրավիրել դրա վրա: ՈԱԵՅ-ին տեղեկացրել են նաև, որ հետագայում գրախանութի տերը նախագուշացվել է, որ կարող է դատական կարգով հետապնդվել ռասայական ատելություն հրահրելու համար, եթե կրկին փորձի վաճառել այդ գրականությունը: Յրեաների ներկայացուցիչները նաև հավաստիացրել են ՈԱԵՅ-ին, որ հակահրեական հայտարարությունները խիստ հազվադեպ են Հայաստանում:
75. ՈԱԵՅ-ը նաև տեղեկացվել է, որ 2004 թ. հրեական համայնքը դրամաշնորհ է ստացել և Կրթության նախարարության հետ համատեղ կազմակերպել է սեմինարներ՝ պատրաստելով ուսուցիչներին ուսուցանելու «Հանդուրժողականությունը և Հոլոկոստի դասերը», և որ համալսարանի ուսանողները մասնակցել են այդ սեմինարներին: ՈԱԵՅ-ին հաղորդել են, որ ընդհանուր առմամբ սեմինարներն անցել են դրական մթնոլորտում: Բացի այդ,

²⁵ Տես վերը «Քրեական իրավունքի դրույթներ» բաժնում:

Կրթության նախարարությունը հետագայում համաձայնություն է ստորագրել հրեական համայնքի ներկայացուցիչների հետ, որի համաձայն Հոլոկոստի մասին պետք է սովորեցնեն բոլոր դպրոցներում:

Հանձնարարականներ

76. ՈԱԵՀ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն պայքարել հակահրեականության բոլոր ձևերի դեմ, ի թիվս այլոց, անհրաժեշտության դեպքում կիրառելով Քրեական օրենսգրքի համապատասխան նորմերը: ՈԱԵՀ-ն առաջարկում է, որ այս հարցում Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն աշխատել հրեական համայնքի ներկայացուցիչների հետ: ՈԱԵՀ-ը Հայաստանի իշխանությունների ուշադրությունը հրավիրում է հակահրեականության դեմ պայքարի վերաբերյալ իր Ընդհանուր քաղաքականության ք. 9 հանձնարարականի վրա:

Խոցելի խմբեր

- **Եզդիական համայնքը**

77. Եզդիների իրավիճակի վերլուծության համար տես ստորև «Հատուկ խնդիրներ» բաժինը:

- **Ազգային փոքրամասնություններ**

78. Իր առաջին զեկույցում ՈԱԵՀ-ը նշել էր, որ 2001 թ. հոկտեմբերին անցկացվել է մարդահամար, բայց այդ մարդահամարի վերջնական արդյունքները դեռևս հասանելի չեն:

79. Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են ՈԱԵՀ-ին, որ մարդահամարի տվյալները հրապարակվել են 2003 թ., և որ ազգային փոքրամասնությունները կազմում են բնակչության մոտավորապես 3 %-ը: Ըստ մարդահամարի Հայաստանում կա 40 620 եզդի, 14 660 ռուս, 3 409 ասորի, 1 633 ուկրաինացի, 1 519 քուրդ, 1 176 հույն: Բացի այդ, հրեական համայնքի ներկայացուցիչները հաղորդել են, որ Երևանում կա 300 ակտիվ ընտանիք²⁶: Ըստ Հայաստանի իշխանությունների՝ մնացած ազգությունները միասին կազմում են 4 640 մարդ:

80. Իր առաջին զեկույցում, նշելով, որ երկրի հասարակական և քաղաքական կյանքում խիստ սահմանափակ են ներկայացված փոքրամասնությունները, ՈԱԵՀ-ն առաջարկել էր, որ Հայաստանի իշխանությունները այս իրավիճակը բարելավելու միջոցներ մտածեն: ՈԱԵՀ-ը նաև առաջարկել էր, որ ազգային փոքրամասնությունները ավելի շատ ներգրավվեն իրենց կյանքին վերաբերող որոշումներ ընդունելիս:

81. Փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները տեղեկացրել են ՈԱԵՀ-ին, որ ազգային փոքրամասնությունները դեռևս ներկայացված չեն Ազգային ժողովում կամ կառավարության մեջ: Նրանք նաև հաղորդել են, որ քաղաքական կուսակցությունները իրենց ծրագրերում չեն ներառում փոքրամասնությունների խնդիրները, և որ փոքրամասնությունները դժվարություններ են կրում հասնելու երկրի քաղաքական և հասարակական կյանքի բարձր ոլորտներին: Նկատի ունենալով ազգային փոքրամասնությունների քանակը և այն, որ նրանք սակավ են ապրում այն շրջաններում, որտեղ նրանք մեծամասնություն են կազմում, փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները և ոչ կառավարական կազմակերպությունները

²⁶ Հայաստանում հրեական համայնքի իրավիճակի մասին լրացուցիչ տեղեկության համար տես վերը «Հրեական համայնքը» բաժնում:

առաջարկել են, որ քվոտային համակարգը լավագույն ուղին կլիներ երաշխավորելու նրանց քաղաքական ներկայացվածությունը Ազգային ժողովում: Փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները նաև տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ ազգային փոքրամասնությունների կյանքին վերաբերող որոշումներ ընդունելիս և միջոցներ ձեռնարկելիս կառավարության խորհրդակցումը նրանց հետ միշտ չէ, որ բավարար մակարդակով է արվում: Նրանք մատնանշել են ազգային փոքրամասնությունների վերաբերյալ վերոհիշյալ օրենքի նախագծի առնչությամբ կիրառված ընթացակարգը որպես այս խնդրի մի օրինակ²⁷:

82. ՌԱԵՅ-ը տեղեկացվել է, որ պետությունը բյուջե է հատկացրել ազգային փոքրամասնությունների մշակույթը սատարելու համար: Սակայն փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները հաղորդել են ՌԱԵՅ-ին, որ նրանց ծրագրերն ու նախաձեռնությունները բավարար չափով ֆինանսավորված չեն: Նրանք նաև տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ միջոցները նրանց բաշխվելու են տվյալ համայնքում եղած մարդկանց թվին համապատասխան: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ այն փոքրամասնությունները, որոնք ունեն պատմական ազգային պետություն, հնարավորություն ունեն լրացնելու Հայաստանի կառավարությունից ստացած ֆինանսավորումը այլ երկրից ստացվող օգնության շնորհիվ: Իսկ փոքրամասնությունների այն խմբերը, որոնք ազգային պետություն չունեն, չեն կարող դիմել նման ֆինանսավորման համար: ՌԱԵՅ-ը տեղյակ է, որ ազգային փոքրամասնությունների մասին վերոհիշյալ օրենքի նախագիծը սկզբնապես անդրադարձել էր այս խնդրին, և հուսով է, որ այս կապակցությամբ հետագա քննարկումների ժամանակ այս նախագծի վերաբերյալ փոխհամաձայնություն ձեռք կբերվի փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների և կառավարության միջև:

Հանձնարարականներ

83. ՌԱԵՅ-ը կրկնում է իր առաջարկությունը, որ Հայաստանի իշխանությունները ուղիներ գտնեն երաշխավորելու, որ ազգային փոքրամասնությունները ներկայացված կլինեն երկրի քաղաքական և հասարակական կյանքում:
84. ՌԱԵՅ-ը առաջարկել էր, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն խորհրդակցել ազգային փոքրամասնությունների հետ, նրանց ներգրավեն իրենց վերաբերող որոշումների ու նախաձեռնությունների մեջ և շարունակական երկխոսություն երաշխավորեն փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների հետ այս հարցի վերաբերյալ:
85. ՌԱԵՅ-ը նաև առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն ֆինանսավորում տրամադրել ազգային փոքրամասնությունների նախաձեռնություններին և փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների հետ միասին գնահատեն նրանց համայնքների կարիքները՝ հավաստիացնելու համար, որ դրանց ընդառաջ կգնան: ՌԱԵՅ-ը նաև առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները երաշխավորեն պատմական ազգային պետություն չունեցող ազգային փոքրամասնությունների հնարավորությունը օգտվելու բավարար ֆինանսական օժանդակությունից:

²⁷ Տես վերը «Սահմանադրական և այլ հիմնական դրույթներ» բաժնում:

- Լրատվամիջոցներ

86. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ն խրախուսել էր Հայաստանի իշխանություններին օժանդակություն և նախաձեռնություններ ցուցաբերել փոքրամասնությունների համար լրատվամիջոցների մատչելիությունը բարելավելու նպատակով: ՌԱԵՅ-ը նաև առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները հոգ տանեն փոքրամասնությունների լեզուներին տրված ապահոված ժամանակն ավելացնելու մասին:
87. Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ Հեռուստատեսության և ռադիոհաղորդումների մասին օրենքի 59-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ազգային փոքրամասնությունները պետք է ամբողջապես ներկայացված լինեն հեռուստատեսության և ռադիոկայաններում, այդ թվում իրենց մայրենի լեզուների միջոցով: Այս կապակցությամբ փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ որ նրանք ունեն տեղեկատվություն հեռարձակելու հնարավորություն, հատկապես հեռուստատեսությամբ: Սակայն նրանք կարծում են, որ փոքրամասնություններն ամբողջությամբ վերցրած ավելի լավ ներկայացված լինելու կարիք ունեն: Այս կապակցությամբ Հայաստանի իշխանությունները հաղորդել են ՌԱԵՅ-ին, որ Մշակույթի և երիտասարդության հարցերի նախարարությունը մեկ միլիոն դրամ (մոտավորապես 1 820 եվրո) է տրամադրել փոքրամասնությունների տպագիր լրատվամիջոցներին: Սակայն փոքրամասնությունների որոշ ներկայացուցիչներ կարծում են, որ բավարար միջոցներ չեն ձեռնարկվել նրանց տպագիր լրատվամիջոցներին նպաստելու համար:

Հանձնարարականներ

88. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն աշխատել, որ փոքրամասնություններն ավելի շատ ներկայացված լինեն տեսաձայնային և տպագիր լրատվամիջոցներում, ի թիվս այլոց, նաև Հեռուստատեսության և ռադիոհաղորդումների մասին օրենքի միջոցով: ՌԱԵՅ-ը նաև առաջարկում է, որ միջոցներ ձեռնարկվեն քննելու և ըստ հարկի անդրադառնալու փոքրամասնությունների դժգոհությանը լրատվամիջոցներում պակաս ներկայացված լինելուց:

Կարծիքների մթնոլորտը

89. ՌԱԵՅ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները կարծում են, որ ընդհանուր առմամբ ազգային փոքրամասնությունները որևէ թշնամական վերաբերմունքի կամ բացասական պատկերացման չեն արժանանում բնակչության մեծամասնության կողմից: Նրանք հաղորդել են ՌԱԵՅ-ին, որ ծագող խնդիրները սովորաբար անձնական մակարդակի են և սակավադեպ են: Սակայն փոքրամասնությունների որոշ ներկայացուցիչներ և ոչ կառավարական կազմակերպություններ հայտնել են, որ երբեմն համագործակցության պակաս կա անհատ կառավարական պաշտոնյաների կողմից, երբ նրանք գործ են ունենում մասնավորապես փոքրամասնություններին վերաբերող հարցերի հետ:

Հանձնարարականներ

90. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն քաջալերել լավ հարաբերությունները ազգային փոքրամասնությունների և մնացած բնակչության միջև, ի թիվս այլոց, ստեղծելով հասարակական դրվատանք միջմշակութային փոխանակումների համար և ըստ հարկի

մեծացնելով պետական ծառայողների իրազեկությունը վերապատրաստման միջոցով:

Իրավապահ պաշտոնյաների վարքագիծը

91. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ն առաջարկել էր, որ Հայաստանի իշխանությունները բարելավեն և ուժեղացնեն ոստիկանական սպաների ուսուցումը մարդու իրավունքների բնագավառում, ի թիվս այլոց, կենտրոնանալով նաև ռասիզմի և ռասայական խտրականության վրա: ՌԱԵՅ-ը նաև առաջարկել էր, որ պետք է հիմնել անկախ մեխանիզմ ոստիկանության անարդարությունները քննելու և դրանցով զբաղվելու համար:
92. Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ Ոստիկանական ակադեմիան, որը ոստիկանական սպաներ է պատրաստում, որոշ ժամեր է հատկացրել մարդու իրավունքների պարտադիր ուսուցմանը: Բացի այդ, նրանք հաղորդել են, որ կրտսեր աստիճանի ոստիկաններ պատրաստող կրթական կենտրոնը նույնպես ժամեր է հատկացնում մարդու իրավունքների ուսուցմանը: Սակայն այս դասընթացները հատուկ շեշտ չեն դնում ռասիզմի և ռասայական խտրականության վրա, թեև ՌԱԵՅ-ը հավանությամբ նշում է, որ շաբաթական մեկ անգամ ոստիկանները աշխատանքի ընթացքում ուսուցում են ստանում մարդու իրավունքների և ազգային փոքրամասնությունների վերաբերյալ: ՌԱԵՅ-ը տեղյակ չէ այս ուսուցմանը տրված ժամերի քանակին և արդյոք Երևանից դուրս, մասնավորապես ազգային փոքրամասնությունների մեծ տոկոս ունեցող շրջաններում դա նույնպես արվում է թե ոչ: Հայաստանի իշխանությունները նաև տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ ոստիկանության կադրերի վարչությունը ուղարկում է ոստիկանական սպաների վարքագծի վերաբերյալ ամենամյա հրահանգներ, որոնք պարունակում են նաև մարդու իրավունքների պաշտպանության մասին կետեր, ներառյալ և ռասիզմին ու ռասայական խտրականությանը վերաբերող հարցերը: Իշխանությունները հայտնել են նաև, որ 2007 թ. հրահանգը կներառի հատուկ կենտրոնացում ռասիզմի վրա:
93. Ինչպես նախապես հաղորդվել էր, Մարդու իրավունքների պաշտպանը տեղեկացրել էր ՌԱԵՅ-ին, որ բողոքները ոստիկանական անարդարություններից, հատկապես հետաքննության փուլում, կազմել են իր տեսչության գործերի հիմնական մասը: Նա նաև հայտնել էր, որ իր տեսչությունը սովորաբար, հավանաբար վախի պատճառով, ստանում էր նման բողոքները փաստի կատարումից միայն մեկ կամ երկու տարի հետո, որը դժվարացնում էր որևէ միջոցի ձեռնարկումը: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՅ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայումս կարող է ի տեղվայն այցելություններ կատարել ոստիկանական բաժիններ: Նա նաև ողջունում է ոստիկանության Քրեական հետաքննության գլխավոր վարչությանը, որը նախատեսում է համաձայնության հուշագիր ստորագրել Մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ այս հարցում նրա հետ գործակցելու նպատակով:
94. ՌԱԵՅ-ը որևէ տեղեկություն չունի՝ արդյոք ազգային փոքրամասնությունները ավելի են տուժում ոստիկանական անարդարություններից: Ոստիկանությունը տեղեկացրել է ՌԱԵՅ-ին, որ ազգային փոքրամասնությունները ոստիկանական անարդարությունների դեմ շատ քիչ բողոքներ են ներկայացրել: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՅ-ը ստացել է հայտարարություններ, ըստ որոնց եզդիները խտրականության են ենթարկվում ոստիկանական ուժերի կողմից, և

որ եզրի ոստիկանները ավելի շատ են հեռացվում իրենց աշխատանքից²⁸: Ըստ իրենց հայտարարության նրանցից շատ քչերն են մնացել ոստիկանական ուժերում: ՌԱԵՅ-ը տեղեկություն չունի՝ արդյոք որևէ հետաքննություն կատարվե՞լ է այս գործով թե ոչ, իսկ իշխանությունները հավաստել են, որ չի գրանցվել ոչ մի դեպք, երբ ոստիկանական սպան հեռացվել է աշխատանքից իր ազգության պատճառով: Այս կապակցությամբ ոստիկանական իշխանությունները հաղորդել են ՌԱԵՅ-ին, որ Ներքին անվտանգության վարչությունը, որը ոստիկանական անարդարությունների դեմ բողոքներով զբաղվող մարմին է, ներքին հետաքննություն է կատարում, եթե նրան բողոքներ են ներկայացում: Ոստիկանությունը հաղորդել է ՌԱԵՅ-ին, որ այս մարմնի հետաքննություններում ներգրավված են ուրիշներ: Սակայն ՌԱԵՅ-ը կարծում է, որ ըստ երևույթին այս մարմինը չի իրականացնում անկախ մեխանիզմի բոլոր չափանիշները:

95. Ոստիկանական իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ դատախազությունը և ոստիկանությունը կարող են սեփական նախաձեռնությամբ հետաքննություն սկսել ռասիստական հանցագործությունների վերաբերյալ: Դատախազությունը նաև լիազորված է ղեկավարելու և հետևելու հետաքննությանը, եթե նույնիսկ այն սկսված է ոստիկանության կողմից: Այսպիսով հետևում է, որ ներկայիս չկա որևէ ընթացակարգ ռասիստական հանցանքները քննելու համար: Թեև ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ ներկա պահին նման կարգի հանցագործությունները համեմատաբար սակավ են Հայաստանում, այնուամենայնիվ նա կարծում է, որ իրավիճակը պետք է փոխվի:

Հանձնարարականներ

96. ՌԱԵՅ-ը կրկնում է իր առաջարկությունը, որ Հայաստանի իշխանությունները ոստիկանությունում անցկացնեն հիմնական և շարունակական ուսուցում ռասիզմի և ռասայական խտրականության հարցերով:
97. ՌԱԵՅ-ը կրկնում է իր առաջարկությունը, որ Հայաստանի իշխանությունները երաշխավորեն, որ կստեղծվի ոստիկանական անարդարությունների դեմ բողոքներով զբաղվող անկախ մեխանիզմ: ՌԱԵՅ-ը նաև առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները հետաքննեն ոստիկանական ուժերում ռասայական խտրականության մասին արված բոլոր հայտարարությունները և շարունակեն երաշխավորել, որ կհավաքագրվի և կպահվի բազմազանություն ունեցող ոստիկանական ուժ:

Իրավիճակի վերադիտումը

98. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ը կարծիք էր հայտնել, որ պետք է ստեղծել էթնիկական տվյալների հավաքման վստահելի համակարգ՝ ճշգրտելու ազգային փոքրամասնությունների համար հնարավոր անբարենպաստ բնագավառները, և հիմք ստեղծելու նրանց հետ կապված խնդիրներով զբաղվելու կառավարական ռազմավարության և քաղաքականության մշակման համար:
99. ՌԱԵՅ-ը տեղեկացվել էր, որ վիճակագրական տեղեկատվություն չկա կրոնի վերաբերյալ, բայց կան անհատների էթնիկական անվանման և լեզվի վրա հիմնված տվյալներ: Այնուամենայնիվ, թվում է, որ Հայաստանի իշխանությունները չեն ստեղծել էթնիկական տվյալների հավաքման քաղաքականություն, որը հնարավորություն կտար ի հայտ բերելու ռասայա-

²⁸ Եզրիների փոքրամասնության իրավիճակի մասին լրացուցիչ տեղեկության համար տես ստորև «Հատուկ խնդիրներ» բաժինը:

կան խտրականությունը, եթե այն կա, այնպիսի բնագավառներում, ինչպիսիք են աշխատանքը, բնակությունը և կրթությունը, և ձևավորելու այս խնդիրներին անդրադառնալու քաղաքականություն:

Հանձնարարականներ

100. ՌԱԵՅ-ը կրկնում է իր առաջարկությունը, որ Հայաստանի իշխանությունները ստեղծեն և կիրառեն էթնիկական տվյալների հավաքման համակարգ՝ գնահատելու և անդրադառնալու ամեն մի ռասայական խտրականության, որ կարող է հանդիպել երկրում՝ լիակատար համաձայնությամբ տվյալների պաշտպանության և գաղտնիության պահպանման բոլոր համապատասխան ազգային օրենքների, ինչպես նաև եվրոպական և միջազգային կանոնակարգերի ու հանձնարարականների հետ, ինչպես նշված է ռասիզմի, օտարատյացության, հակահրեականության և անհանդուրժողականության դեմ պայքարի ՌԱԵՅ-ի Ընդհանուր քաղաքականության ք. 1 հանձնարարականում: Հայաստանի իշխանությունները պետք է հավաստեն, որ փաստերի հավաքումը կատարվում է ներգրավված մարդկանց անամուլության և արժանապատվության լիակատար պահպանմամբ և նրանց լիակատար համաձայնության սկզբունքով: Բացի այդ, ռասիզմի և ռասայական խտրականության վերաբերյալ փաստերի հավաքման համակարգը պետք է նկատի առնի սեռային չափանիշը, մասնավորապես, հնարավոր կրկնակի կամ բազմակի խտրականության տեսանկյունից:

Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը

101. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ը կոչ էր արել Հայաստանի իշխանություններին կառուցողական երկխոսություն վարել բոլոր համապատասխան միջազգային միջնորդների հետ՝ հակամարտությունը լուծելու նպատակով:
102. ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ իր առաջին զեկույցի հրապարակումից հետո մի շարք բարձր մակարդակի հանդիպումներ են տեղի ունեցել Հայաստանի և Ադրբեյջանի կառավարությունների միջև՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ լուծում գտնելու համար: ՌԱԵՅ-ը ողջունում է այս նախաձեռնությունները և հուսով է, որ դրանք կհանգեցնեն հակամարտության շուտափույթ և խաղաղ լուծմանը:

Հանձնարարականներ

103. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն իրագործել Եվրոպայի խորհրդին միանալու վերաբերյալ իրենց վերցրած պարտավորությունը՝ «ջանքեր գործադրել կարգավորելու [Լեռնային Ղարաբաղի] հակամարտությունը միայն խաղաղ միջոցներով, օգտագործել իրենց նշանակալից ազդեցությունը Լեռնային Ղարաբաղի հայերի վրա՝ խթանելու հակամարտության լուծումը և կարգավորելու միջազգային ու ներքին վեճերը խաղաղ միջոցներով և միջազգային իրավունքի սկզբունքների համաձայն [...] վճռականորեն մերժելով ուժի որևէ սպառնալից կիրառում իրենց հարևանների նկատմամբ:
104. ՌԱԵՅ-ը առաջարկում է նաև, որ Հայաստանի իշխանությունները միջոցներ ձեռնարկեն մեծացնելու հասարակության իրազեկվածությունը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ լուծման առավելությունների մասին և նպաստելու փոխադարձ ըմբռնմանը:

II. ՀԱՏՈՒԿ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Եզդիների համայնքը

105. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ը առաջադրել էր Հայաստանի իշխանություններին՝ մոտիկից քննել իրավիճակը եզդիների համայնքում (որը առավելապես գյուղական համայնք է)՝ մասնավորապես հողի մասնավորեցման, հողի, ջրի, արոտավայրերի վեճերի մասին դատական որոշումների կայացման, և այս համայնքի անդամների հետ ոստիկանության ու բանակի վարմունքի առումներով՝ նշված հարցերը լուծելու նպատակով:
106. ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ այս խնդիրները դեռևս առկա են: Ըստ եզդիների մի շարք ներկայացուցիչների որոշ վտանգ կա արոտավայրերի հարցում, և հողի բաժանման մեջ նրանք տուժում են տեղական իշխանությունների անբարյացակամության դրսևորումից: ՌԱԵՅ-ը նաև տեղեկացվել էր, որ եզդիներով բնակեցված մի շարք գյուղերում չկա բավարար չափով ոռոգում կամ ջրամատակարարում, թեև ոռոգումը նույնպես համարվում է համընդհանուր խնդիր:
107. Հողի մասնավորեցման առնչությամբ հարցեր կան իրենց հողի սեփականության իրավունք ստացած եզդիների քանակի վերաբերյալ: Այս հարցի կապակցությամբ կառավարության հայտարարությունը, թե եզդիական համայնքի անդամները չեն լրացրել դիմումի անհրաժեշտ ձևերը այդ փաստաթղթերը ստանալու համար, վիճարկվել է ոչ կառավարական կազմակերպությունների կողմից: Բացի այդ, ՌԱԵՅ-ը տեղեկացվել է փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների կողմից, և այդ հաստատել են իշխանությունները, որ 2000 թ. ընդունվել է նոր օրենք հողը աճուրդով սեփականաշնորհելու մասին: Թվում է, որ այս համակարգը հետագա անբարենպաստ վիճակ կստեղծի եզդիական համայնքի համար, որը մեծ մասամբ աղքատ է: ՌԱԵՅ-ը լսել է ակնարկներ, որ եզդիները լավ հողերի փոխարեն ստացել են անապատային կամ անմշակելի հողեր լեռներում²⁹: Սակայն ՌԱԵՅ-ը լսել է նաև փաստարկներ, որոնք պաշտպանում են հողի սեփականաշնորհման ներկա համակարգը և եզդիական համայնքի անդամներին բաշխված հողերի քանակը և նշում, որ դատարանները հանդիսանում են որևէ վեճի լուծելու միջոց:
108. Հայաստանի Ջովունի գյուղը³⁰, որն ունի ազգությամբ եզդի ամենամեծ բնակչությունը (մոտավորապես 300 ընտանիք), թվում է առանձնապես խնդրահարույց: ՌԱԵՅ-ը տեղեկացվել է, որ թեև հողի սեփականաշնորհման գործընթացը սկսվել է տարիներ առաջ, եզդիները դեռևս չունեն սեփականաշնորհման վկայականներ: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՅ-ին տեղեկեցրել են, որ 2006 թ. ապրիլին կառավարությունը հավաստիացրել է նրանց, որ նրանք կստանան այդ վկայականները: Մարդու իրավունքների պաշտպանը նաև հայտնել է ՌԱԵՅ-ին, որ 2005 թ. ինքը բողոք է ստացել Ջովունի գյուղի 250 եզդիների կողմից: Բողոքը ներկայումս քննվում է, և Մարդու իրավունքների պաշտպանը հայտնել է, որ ինքը կկատարի այս գյուղում ի տեղվույն հետաքննություն: ՌԱԵՅ-ը ստացել է նաև զեկույցներ Ջովունի գյուղի եզդիներով բնակեցված մասում կոյուղու անսարք համակարգի և հիմնականում վատ կենսապայմանների մասին:

²⁹ Եվրոպայի խորհրդի անդամ երկրների կողմից ստանձնած պարտավորությունների և պարտականությունների կատարման կոմիտե, Պարտավորությունների և պարտականությունների կատարումը Հայաստանի կողմից, Փաստ. 10027, Խորհրդարանական վեհաժողով, 12 հունվարի, 2004 թ., « 216:

³⁰ Ջովունին գտնվում է Երևանից մոտ 6 կմ հեռու:

109. Ոստիկանության և եզդիական համայնքի անդամների միջև հարաբերության վերաբերյալ ՌԱԵՅ-ը ստացել է հայտարարություն, որի համաձայն խնդիրները մնում են: Օրինակ, ըստ երևույթին, եզդիները դժկամությամբ են դիմում ոստիկանության աջակցությանը, երբ դրա կարիքն ունեն: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՅ-ին հաղորդել են, որ հարցը ներկայացվել է իշխանությունների ուշադրությանը, և շատ բողոք-նամակներ են ուղարկվել առանց արդյունքի: Բացի այդ, ինչպես նախապես ասվել էր³¹, ՌԱԵՅ-ը հայտարարություն է ստացել, որ եզդի ոստիկանները անարդարացիորեն հեռացվել են ոստիկանականությունից: Սակայն որևէ նման խնդրի գոյությունը դժվար է գնահատել վիճակագրության բացակայության պատճառով: Իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ որևէ բողոք չի ստացվել ոստիկանության անրդարությունների մասին, և որ ոստիկանականության մեջ խտրականություն չկա: ՌԱԵՅ-ը նաև զեկույցներ է ստացել, որ եզդի զորակոչիկները բողոքել են բանակում վատ վերաբերմունքից: Այստեղ նույնպես չկա հիմնավորված վիճակագրական ապացույց:

Հանձնարարականներ

110. ՌԱԵՅ-ը կոչ է անում Հայաստանի իշխանություններին ստուգել հողի, ջրի և արոտավայրերի հետ կապված եզդիների իրավունքի հարցերը և այդ ընթացքում եզդիական համայնքի անդամների համար երաշխավորել հողի ձեռքբերման արդարացի և անաչառ ընթացակարգ:

111. ՌԱԵՅ-ը հորդորում է Հայաստանի իշխանություններին՝ հետաքննել հողի անարդարացի բաշխման և Ջովունիի եզդիական համայնքի հետ անարդարացի վարվելու մասին պնդումները: Նա առաջարկում է նաև, որ Հայաստանի իշխանությունները երաշխավորեն, որ այս գյուղում իրենց կենսապայմանների վերաբերյալ եզդիների բարձրացրած բողոքները պատշաճ ձևով կքննվեն:

112. ՌԱԵՅ-ը վճռականորեն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները երաշխավորեն, որ եզդիական համայնքի անդամների նկատմամբ ոստիկանության անարդարությունների և բանակում վատ վերաբերմունքի մասին բոլոր պնդումները կհետաքննվեն և այսպիսի գործողություններում մեղավոր ճանաչվածները կպատժվեն: ՌԱԵՅ-ը առաջարկում է նաև, որ ստեղծվի մանրակրկիտ վիճակագրության հավաքում գնահատելու համար հնարավոր խտրական վերաբերմունքը կամ գործողությունները ոստիկանությունում և բանակում:

113. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ն զգացել էր, որ հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել կրթական համակարգում եզդի երեխաների վիճակին, և առաջարկել էր, որ Հայաստանի իշխանությունները քննեն գործը և ձեռնարկեն անհրաժեշտ բարեփոխիչ միջոցներ:

114. Ինչպես նշվել էր նախապես³², ՌԱԵՅ-ը տեղեկացվել է, որ տպվել է մինչև երրորդ դասարանի աշակերտների համար կազմված եզդիերեն մի դասագիրք: Հայաստանի իշխանությունները հայտնել են, որ մտահոգված են բարելավելու ներկայումս առկա եզդիերեն դասագրքերը և ստեղծելու նորերը: Հայաստանի իշխանությունները նաև տեղեկացրել են ՌԱԵՅ-ին, որ հաճախ կազմակերպվում են խորհրդակցություններ դպրոցների տնօրենների և իշխանությունների միջև՝ մեծացնելու համար տեղյակությունը եզդի ծնողերի հետ աշխատանքի վերաբերյալ: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՅ-ին զեկույցվել էր, որ ավելի շատ եզդիական դասարանների կարիք կա: Բացի այդ, ՌԱԵՅ-ը ստացել էր

³¹ Տես վերը «Իրավապահ պաշտոնյաների վարքագիծը» բաժնում:

³² Տես վերը «Հասարակական ծառայությունների մատչելիությունը» բաժնում:

իշխանությունների կողմից հաստատված տեղեկություն այն մասին, որ դասընկերները նեղացնում են որոշ եզրի երեխաների, և դրա պատճառով սրանց ծնողները առանձին դասարաններ են պահանջում:

115. ՌԱԵՅ-ի ուշադրությունը հրավիրվել է նաև այն բանի վրա, որ քանի որ եզրիների կիսաքոչվորական կյանք են վարում, նրանց երեխաները ստիպված են ապրիլ ամսին թողնել դպրոցը՝ իրենց ծնողների հետ մեկնելու համար լեռնային արոտավայրերը, որտեղ նրանք մասնակցում են զանազան տնային գործերի: Երեխաները դպրոց են վերադառնում աշնանը: Դրա հետևանքով նրանք բոլորը տեղավորվում են առանձին դասարաններում մյուսներին հասնելու համար: Ըստ Հայաստանի իշխանությունների, թեև եզրիների առաջնորդները սկզբնապես համաձայնվել էին, որ երեխաները լինեն մյուսների հետ նույն դասարանում, մեծացնելու համար մյուսներին հասնելու իրենց հնարավորությունները, թվում է՝ նրանք իրենց միտքը փոխել են: ՌԱԵՅ-ը տեղյակ չէ այս որոշման պատճառներին, և արդյոք ձեռնարկվե՞լ են այս հարցի շուրջը նոր երկխոսություն սկսելու միջոցներ: Իշխանությունները նաև հաղորդել են ՌԱԵՅ-ին, որ նրանք փորձել են հնարավորություն տալ եզրի երեխաներին դպրոցում սովորել նաև լեռներում գտնված ժամանակ: ՌԱԵՅ-ը սակայն տեղյակ չէ՝ արդյոք այս քաղաքականությունը հետևողականորեն իրագործվե՞լ է, թե ոչ: ՌԱԵՅ-ին նաև ասել են, որ հաճախ եզրի երեխաներին համեմատաբար փոքր տարիքում դպրոցից մշտապես հանելու միտում կա:
116. Ինչպես նշվել էր նախապես³³, Հայաստանի իշխանությունները միջոցներ են ձեռնարկել ավելի շատ ուսուցիչներ պատրաստելու և ներգրավելու փոքրամասնությունների խմբերում ընդհանրապես և եզրիների մեջ մասնավորապես: Այսպիսով եզրիներն օգտվում են դրական միջոցներից, որոնք նրանց հնարավորություն են տալիս ավելի հեշտությամբ ընդունվել մանկավարժական հաստատություններ՝ սովորելու համար եզրիների լեզուն և գրականությունը: Սակայն ըստ իշխանությունների, եզրիները քիչ հետաքրքրություն են ցուցաբերում այս միջոցների նկատմամբ, քանի որ այս խմբի միայն երկու անդամ են երկու տարի առաջ դիմել այս գծով կրթաթոշակ ստանալու համար: ՌԱԵՅ-ը իրազեկում չունի սակավ մասնակցության պատճառների մասին և տեղյակ չէ, քննվել են արդյոք հետաքրքրության այս ակնհայտ բացակայության հիմքերը: Այս կապակցությամբ իշխանությունները հաղորդել են ՌԱԵՅ-ին, որ եզրիները գերադասում են այլ առարկաներ սովորել և հայտնել են, որ 2005 թ. նրանք հանդիպել են 15 եզրի շեյխերի հետ՝ դիմելով նրանց խրախուսել իրենց համայնքների անդամներին սովորելու եզրիական գրականությունն ու լեզուն: ՌԱԵՅ-ը տեղեկություն չունի այս դիմումի հետևանքների մասին:

Հանձնարարականներ

117. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն տպագրել եզրիներն դասագրքեր դպրոցական համակարգի բոլոր մակարդակների երեխաների համար և այս հարցով մոտիկից աշխատեն եզրիական համայնքի անդամների հետ:
118. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները միջոցներ ձեռնարկեն պայքարելու եզրի երեխաներին որևէ կերպ նեղելու դեմ, ի թիվս այլ միջոցների, նաև մեծացնելով ուսուցիչների, ծնողների ու աշակերտների տեղեկացումը այս վարքագծի կարևորության մասին և երաշխավորելով, որ համապատասխան գործողություններ կձեռնարկվեն այս դեպքերին առնչված երեխաների նկատմամբ: ՌԱԵՅ-ը առաջարկում է նաև, որ Հայաստանի

³³ Տես վերը «Հասարակական ծառայությունների մատչելիությունը» բաժնում:

իշխանությունները շարունակեն իրենց երկխոսությունը եզդիների ներկայացուցիչների հետ լավագույն եղանակի մասին, որով եզդի երեխաների համար կապահովվի կրթության հավասար, բազմակողմանի մատչելիություն:

119. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է նաև, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն երաշխավորել, որ լուծումներ գտնվեն եզդի երեխաներին իրենց ապրելակերպին համապատասխան կրթության հնարավորություններ տրամադրելու:
120. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները շարունակեն միջոցներ ձեռնարկել ավելի շատ ուսուցիչներ պատրաստելու և ներգրավելու փոքրամասնությունների խմբերում ընդհանրապես և եզդիների մեջ մասնավորապես: Այս առումով նա առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները այս նպատակով իրագործեն իրագեկումը բարձրացնող միջոցներ և այս հարցում շարունակեն երկխոսությունը եզդիների ներկայացուցիչների հետ:
121. Հայաստանի մասին իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ը խրախուսել էր Հայաստանի իշխանություններին երաշխավորել, որ լավ հարաբերություններ պահպանվեն տարբեր փոքրամասնությունների միջև, հատկապես այն դեպքերում, երբ նրանք տպավորություն կունենան, թե մրցակից են միջոցների բաշխման մեջ:
122. ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ տարածայնություն կա եզդիների և քրդերի որոշ ներկայացուցիչների միջև՝ արդյոք այս համայնքները առանձին են և տարբեր: Այս կապակցությամբ 2001 թ. մայիսին Ազգային ժողովում ընդունվել է եզդիներն առանձին լեզու ճանաչելու մասին որոշում և վերը նշված³⁴ մարդահամարում եզդիները նշվել են որպես առանձին ազգային փոքրամասնություն: Սակայն ՌԱԵՅ-ը հուսով է, որ Հայաստանի իշխանությունները հատուկ միջոցներ կձեռնարկեն նպաստելու այն դեպքերին, երբ եզդի և քուրդ համայնքները կկարողանան երկխոսության մեջ մտնել՝ փոխադարձաբար ընդունելու և գնահատելու միմյանց տարբերությունները:
123. ՌԱԵՅ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ հարաբերությունները եզդիների և նրանց հայ ընկերակիցների միջև հիմնականում լավ են, և նրանք կանխակալ կարծիքներ չունեն: Սակայն ՌԱԵՅ-ին զեկույցել են, որ եզդիները զգում են, որ անտեսված են իշխանությունների կողմից, և կան իրավիճակներ, երբ նրանք զգում են, որ համապատասխան սպասարկում չեն ստանում նրանց կողմից:

Հանձնարարականներ

124. ՌԱԵՅ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները հետազոտեն և անդրադառնան իշխանությունների կողմից հետաքրքրության պակասի կամ անբավարար սպասարկման վերաբերյալ բոլոր բողոքներին՝ կապված եզդիական համայնքի հետ և հսկողության տակ պահեն այս հարցը:

Այլընտրանքային ծառայության մասին օրենքը

125. Իր առաջին զեկույցում ՌԱԵՅ-ը նշել էր, որ Եվրոպայի խորհուրդը մտնելու պահից Հայաստանը հանձն էր առել ընդունել նոր օրենք այլընտրանքային ծառայության մասին, որը հնարավորություն կտար խղճի շարժառիթներով հրաժարվողներին ընտրությամբ կատարելու անգեն գինծառայություն կամ այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայություն: Ուստի ՌԱԵՅ-ը առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները անցկացնեն այսպիսի օրենք իրենց պարտավորությունների համաձայն:

³⁴ Տես վերը «Խոցելի խմբեր» բաժնում:

126. Խղճի շարժառիթներով հրաժարվողների գերակշիռ մեծամասնությունը Հայաստանում Եհովայի վկաներն են: Հետևաբար այլընտրանքային ծառայության հարցում նրանք ավելի են տուժում: Այս կապակցությամբ Հայաստանի խորհրդարանը 2003 թ. դեկտեմբերի 1-ին ընդունել է Օրենք այլընտրանքային ծառայության մասին, որը ուժի մեջ է մտել 2004 թ. հուլիսի 1-ից: Այս օրենքը սահմանում է այլընտրանքային զինծառայություն 36 ամիս ժամկետով և այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայություն՝ 42 ամիս ժամկետով: ՌԱԵՀ-ը նշում է, որ այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայությունը, որն ավելի երկար է տևում, քան իսկական զինվորական ծառայությունը, կատարվում է զինվորական վերահսկողության տակ: ՌԱԵՀ-ը նաև տեղեկացվել է, որ այն հաստատությունների (այդ թվում հիվանդանոցների) տնօրենները, որտեղ խղճի շարժառիթներով հրաժարվողները կատարում են իրենց պարտականությունները, նրանց ծառայության պայմանների և եղանակների մասին իրենց հրահանգները ստանում են զինվորականներից: Բացի այդ, խղճի շարժառիթներով հրաժարվողները ուղարկվում են զինվորական հիվանդանոցներ բուժական խնամք տանելու համար, նրանք խիստ անրացված են իրենց ծառայության տեղին և պարտավոր են զինվորական համազգեստ կրել: Նրանք նաև նշանակումներ և նշանակման փոփոխություններ են ստանում զինվորականների կողմից:
127. ՌԱԵՀ-ը տեղեկացվել է, որ ներկայումս կան 48 Եհովայի վկաներ, որոնք կան բանտարկված են, կան կալանքի մեջ են վերը նշված այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայությանը մասնակցելուց հրաժարվելու կամ մասնակցությունը դադարեցնելու պատճառով: ՌԱԵՀ-ը կցանկանար նշել, որ Այլընտրանքային ծառայության օրենքի նպատակն է կանխել խղճի դրդապատճառներով հրաժարվածների բանտարկությունը զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու պատճառով: Սակայն քանի որ մի շարք մարդիկ ներկայումս գտնվում են բանտում այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայությունը դրա վրա զինվորական հսկողության պատճառով լքելու կամ մերժելու համար, Այլընտրանքային ծառայության մասին օրենքի նպատակը դժբախտաբար չի կատարվում:

Հանձնարարականներ

128. ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է, որ Հայաստանի իշխանությունները վերանայեն Այլընտրանքային ծառայության օրենքի էությունը և իրագործումը՝ հավաստիացնելու համար, որ նա կատարում է Եվրոպայի խորհրդի առաջ վերցրած իր պարտավորությունները՝ իրական հնարավորություն տալով խղճի դրդապատճառներով հրաժարվածներին կատարելու այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայություն:
129. ՌԱԵՀ-ը նաև առաջարկում է, որ այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայության կատարումից հրաժարվածները չհետապնդվեն և չբանտարկվեն, այլ նրանց հնարավորություն տրվի կատարելու իրենց հասարակական պարտքը այնպիսի պայմաններում, որոնք համընկնում են զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու նրանց դրդապատճառներին:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Այս մատենագիտությունը պարունակում է Հայաստանի իրավիճակի քննության ընթացքում օգտագործված գլխավոր տպագիր աղբյուրները և չպետք է համարվի զեկույցի պատրաստման ընթացքում ՌԱԵ-ին հասանելի տեղեկատվության բոլոր աղբյուրների սպառիչ ցանկ:

1. CRI (2003) 36: *Report on Armenia*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, 8 July 2003
2. CRI (96) 43: *ECRI General Policy Recommendation n° 1: Combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, October 1996
3. CRI (97) 36: *ECRI General Policy Recommendation n°2: Specialise d bodies to combat racism, xenophobia, antisemitism and intolerance at national level*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, June 1997
4. CRI (98) 29: *ECRI General Policy Recommendation n° 3: Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, March 1998
5. CRI (98) 30: *ECRI General Policy Recommendation n° 4: National surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, March 1998
6. CRI (2000) 21: *ECRI General Policy Recommendation n°5: Combating intolerance and discrimination against Muslims*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, April 2000
7. CRI (2001) 1: *ECRI General Policy Recommendation n° 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the Internet*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, December 2000
8. CRI (2003) 8: *ECRI General Policy Recommendation n° 7: National legislation to combat racism and racial discrimination*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, December 2002
9. CRI (2004) 26: *ECRI General Policy Recommendation n° 8: Combating racism while fighting terrorism*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, March 2004
10. CRI (2004) 37: *ECRI General Policy Recommendation n° 9: The fight against antisemitism*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, June 2004
11. CRI (98) 80 rev : *Legal measures to combat racism and intolerance in the member States of the Council of Europe*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, December 2001
12. Office of the Armenian Human Rights Defender, *Annual Report, Activities of the Republic of Armenia's Human Rights Defender, and on Violations of Human Rights and Fundamental Freedoms in Armenia During 2004*, Yerevan 2004
13. ACFC/SR/II(2004)010: Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Second report submitted by Armenia pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Council of Europe, 24 November 2004
14. ACFC/INF/OP/II(2003)001: Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Opinion on Armenia*, Council of Europe, 16 May 2002
15. ACFC/SR/II(2001)4: Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Report submitted by Armenia pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Council of Europe, 11 June 2001

16. MIN-LANG/PR (2003) 7: European Charter for Regional or Minority Languages, *Initial Periodical Report presented to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Article 15 of the Charter: Armenia*, Council of Europe, 3 September 2003
17. Doc. 10027: Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe, *Honouring of obligations and commitments by Armenia*, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 12 January 2004
18. Doc. 10286: Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe, *Implementation of Resolutions 1361 (2004) and 1374 (2004) on the honouring of obligations and commitments by Armenia*, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 20 September 2004
19. A/57/18: Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Sixty-first session, *Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Armenia*, United Nations, 1 November 2002
20. CERD/C/SR.1529: Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Sixty-first session, *Summary record of the 1529th meeting – Third and fourth periodic reports of Armenia*, United Nations, 17 December 2002
21. CERD/C/372/Add.3: Committee on the Elimination of Racial Discrimination, *Fourth periodic report of Armenia*, United Nations, 13 May 2002
22. Amnesty International, *Annual report covering events from January-December 2004: Armenia*
23. European Centre for Minority Issues (ECMI), *Comments on the Draft Law on the Republic of Armenia Citizens of Non-Armenian Ethnicity and Ethnic Minorities*, November 2005
24. Forum 18 News Service, *Armenia: New wave of Jehovah's Witness sentences begins*, 23 September 2005
25. Helsinki Committee of Armenia, *Ditord/Observer, Human Rights in Armenia, Issue #3(33)*, March-April 2006
26. Helsinki Committee of Armenia, *Ditord/Observer, Human Rights in Armenia, Issue #1(31)*, November-December 2005
27. Helsinki Committee of Armenia, *Ditord/Observer, Human Rights in Armenia*, 2003
28. Human Rights Watch, *World Report 2005, Armenia*, September 2004
29. International Helsinki Federation, *Extract from the IHF report: Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2005 (Events of 2004): Armenia*, January 2005
30. Partnership for Open Society, *Conceptual recommendations on European neighbourhood policy – Armenia action plan*, Yerevan, October 2005
31. US Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices – 2005: Armenia*, 8 March 2006
32. US Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices – 2004: Armenia*, 8 February 2005
33. US Department of State, *International Religious Freedom Report – 2005: Armenia*, 8 November 2005
34. US Department of State, *International Religious Freedom Report – 2004: Armenia*, 15 September 2004

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Հետևյալ հավելվածը Հայաստանի իրավիճակի վերաբերյալ ՌԱԵՀ-ի վերլուծության և առաջարկների մաս չի կազմում:

ՌԱԵՀ-ը կցանկանար նշել, որ Հայաստանի մասին իր երկրորդ զեկույցում պարունակվող վերլուծությունը թվագրված է 2006 թ. հունիսի 30, և դրան հաջորդած որևէ զարգացում չպետք է հաշվի առնվի:

ՌԱԵՀ-ի երկիր առ երկիր ընթացակարգի համաձայն Հայաստանի մասին ՌԱԵՀ-ի նախնական զեկույցը ենթարկվել է կոնֆիդենցիալ քննարկման Հայաստանի իշխանությունների հետ: Նրանց մի շարք մեկնաբանություններ հաշվի են առնվել ՌԱԵՀ-ի կողմից և ներառվել են զեկույցի մեջ:

Սակայն, քննարկման հետևանքով Հայաստանի իշխանությունները պահանջել են, որ նրանց հետևյալ տեսակետները ներկայացվեն որպես ՌԱԵՀ-ի զեկույցի հավելված:

Հայաստանի կառավարության մեկնաբանությունները Ռասայական խտրականության դեմ պայքարի եվրոպական կոմիտեի զեկույցի վերաբերյալ

Հայաստանի կառավարությունը ողջունում է Ռասայական խտրականության դեմ պայքարի եվրոպական կոմիտեի հետ շարունակական երկխոսությունը և, օգվելով սույն հնարավորությունից, ցանկանում է զեկույցում տեղ գտած տեղեկատվության վերաբերյալ ներկայացնել իր մեկնաբանությունները:

Պ. 11-15

Կառավարությունը շարունակում է սերտորեն համագործակցել ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների հետ՝ մշակվող օրենքի նախագծի շուրջ ծագած խնդիրների և անհամաձայնությունների կարգավորման և բոլոր կողմերի համար ընդունելի նախագիծ ներկայացնելու ուղղությամբ: Նախագիծը մշակող աշխատանքային խումբն առաջնորդվում է շարունակական երկխոսության և հնարավորինս լայն համաձայնության հասնելու սկզբունքով:

Ազգային փաքրամասնությունները ակտիվորեն ընդգրկված են օրենքի նախագծի մշակման գործընթացում, նրանց կողմից ներկայացված առաջարկությունների մեծ մասը ներառվել են նախագծում: Այնուամենայնիվ, հասկանալի պատճառներով, փոքրամասնությունները ներկայացնող տարբեր խմբերն ունեն տարբեր՝ երբեմն միմյանց հակասող դիրքորոշումներ, և աշխատանքային խումբը փոխզիջումային ձևակերպումներ գտնելու համար ստիպված է մեծ ջանքեր գործադրել: Բնական է, փոխզիջումային լուծումը միշտ չէ, որ բավարարում է ազգային փոքրամասնությունները ներկայացնող բոլոր խմբերին:

Պ. 16, 18, 19

Զեկույցում ներառվել են սահմանադրական բարեփոխումների վերաբերյալ Հայաստանի կառավարության մեկնաբանությունները, սակայն մենք կցանկանայինք շեշտել, որ Հայաստանի քաղաքացիությունից հրաժարվելու գործընթացը որոշակի ժամանակ է պահանջում, և դրա հետ կապված ձգձգումները ազդում են բոլոր քաղաքացիների վրա, այլ ոչ թե միայն ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների:

Այս առումով, ՀՀ կառավարությունը ցանկանում է հավաստիացնել հանձնաժողովին, որ երկքաղաքացիության մասին օրենքը մշակող խումբը նախագիծը մշակելիս առաջնորդվելու է Սահմանադրության 14-րդ հոդվածի 1-ին կետի սկզբունքներով և չի կարող առաջադրել կամ ընդունել այդ դրույթներին հակասող օրենսդրություն:

Պ. 52

Փախստականների մասին և Քաղաքական ապաստանի մասին օրենքները տարբերվում են կիրառման դաշտի և նպատակների առումով: Այս օրենքներով հստակ տարբերություն է դրվում փախստականի և քաղաքական ապաստան հայցողի միջև: Բացի այդ, Քաղաքական ապաստանի մասին օրենքը չի կիրառվում այն օտարերկրացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց նկատմամբ, որոնք ձեռք են բերել փախստականի կամ օրենքով սահմանված որևէ այլ կարգավիճակ:

Պ. 56-58

2006թ. Մերձավոր Արևելքում ստեղծված ճգնաժամային իրավիճակի հետևանքով Հայաստանն ընդունել է զգալի թվով փախստականներ: Առկա հնարավորությունները և համայնքների ու ընտանիքների կողմից ցուցաբերած օժանդակությունը հնարավոր դարձրին բոլոր փախստականներին ապաստան և օգնություն տրամադրել:

Այնուամենայնիվ, եթե փախստականների հոսքը շարունակվի, Հայաստանում կառաջանա ավելի արդյունավետ մարմնի ստեղծման կարիք, և այս դեպքում Հայաստանին անհրաժեշտ կլինեն միջազգային կառույցների խորհրդատվությունն ու ուղղորդումը:

Կառավարությունը երախտապարտ կլիներ Հանձնաժողովին, եթե վերջինս իր դիտարկումներն ու առաջարկությունները տալիս նկատի առնի կառավարության սահմանափակ հնարավորությունները:

Պ. 107

Համաձայն 1991թ. *Գյուղական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսությունների մասին* օրենքի և *Հողի օրենսգիրքի* դրույթների, Հայաստանը սեփականաշնորհել է գյուղատնտեսական հողատարածքները, անասունները և գույքը:

1 391 հազար հեկտար ընդհանուր գյուղատնտեսական հողատարածքի մոտ 460 հազար հեկտարը սեփականաշնորհվել է 2001թ. հունվարին: Գյուղերին հարակից հողատարածքների հատկացումը իրականացվել է նախկին կոլտնտեսությունների տարածքներում և բնակության վայրի սկզբունքով:

Հատկացումները կատարվել են ընտանիքի 3 անդամի հաշվարկով, և եզրիններն ու քրդերը, ունենալով ավելի մեծ ընտանիքներ, ստացել են ավելի մեծ հողակտորներ: Հողատարածքի միջին չափը կազմում է 1,4 հեկտար, սակայն եզրինների դեպքում այն կարող է կազմել 7-ից 10 հեկտար:

Խնդիրը նաև Հայաստանում հողի, հատկապես՝ արոտավայրերի սակավությունն է: Երբեմն անասնաբուծությամբ զբաղվող տնտեսություններն իրենց կարիքների համար բավարար հողատարածք չեն ունենում: Սակայն այս խնդիրն արդիական է բոլորի համար և պայմանավորված չէ ազգությամբ հայ լինելու կամ չլինելու գործոնով:

Պ. 108

Ջովունի գյուղը եզրի բնակչություն ունեցող գյուղերից միայն մեկն է, առնվազն յոթ կամ ութ այլ գյուղում գերակշռում է եզրի բնակչությունը: Խնդիրը կայանում է նրանում, որ Ջովունի գյուղի եզրինները չեն մասնակցել սեփականաշնորհման գործընթացին և, հետևաբար, չունեն հողի սեփականաշնորհման վկայականներ:

Կառավարությունը որոշել է նրանց տրամադրել տնամերձ հողակտորների սեփականաշնորհման վկայականներ: Այս գործընթացը ֆինանսավորվում է բյուջեից, որովհետև եզրի համայնքը շարունակում է հրաժարվել վկայականների համար Պետական կադաստրի տուրքը վճարելուց: Փաստորեն կառավարությունն այս հարցում դրական խտրականություն է ցուցաբերում Ջովունու եզրի համայնքի հանդեպ, բացառություն անելով իր իսկ կողմից ընդունած կարգից և քաղաքականությունից:

Պ. 126

Ձեկույցում արժարժվում է զինվորական համազգեստ կրելու վերաբերյալ զինծառայությունից կրոնական համոզմունքներով հրաժարվողների բողոքների հարցը: Այդ բողոքներն անհիմն են, քանի որ *Այլընտրանքային ծառայության մասին* օրենքի 16-րդ հոդվածը հստակ սահմանում է այլընտրանքային ծառայության մեջ գտնվողների համար հատուկ համազգեստ կրելու կարգը: Տվյալ համազգեստը ոչ մի դեպքում չի կարող համարվել զինվորական:

